

Nytt i privatretten

Utgitt av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo

Nyhetsbrev for informasjon på det privatrettslige området. Nr. 3/2003

OBLIGASJONSRETT

KONTRAKTSRETT

Ansvar for finansiell rådgivning. Høyesteretts dom av 1. april 2003 Fearnley Fonds ASA mot Sunnfjordtunnelen AS, Rt. 2003 s. 400

I de seneste år har det falt viktige dommer på dette feltet som synes å få økt betydning, men inntil nylig bare var regulert av alminnelige obligasjonsrettslige prinsipper. Rt. 2000 s. 679 og Rt. 2001 s. 1702 bekrefter ikke bare på et strengt profesjonsansvar, men gir føringer for finansiell rådgivning i sin alminne-

lighet. Høyesteretts dom av 1. april 2003 viderefører den strenge linjen fra tidligere dommer, men er samtidig en ny byggekloss i fastleggelsen av rettsreglene på området.

Saksforholdet var at Sunnfjordtunnelen delvis skulle finansieres ved bompenger. Denne egenfinansieringen måtte imidlertid tunnelselskapet fremskaffe før avslutningen av byggearbeidene i vegvesenets regi. Det ble i samråd med Fearnley besluttet å ta opp et langsiktig obligasjonslån i markedet, og plassere overskuddslikviditeten i obligasjoner med kortere løpetid som var tilpasset fremdriften og dermed tunnelselskapets utbetalinger. Et poeng med den finansieringsmetoden som ble valgt, var at på denne tiden var renten på obligasjoner med lang løpetid lavere enn renten på obligasjoner med kort løpetid. Denne forskjellen ønsket man å utnytte ved å ta opp et obligasjonslån med lang løpetid og plassere overskuddslikviditeten i obligasjoner med kortere løpetid avpasset utbetalingene i prosjektet. Forsinkelse i byggearbeidene medførte imidlertid at låneopptaket ble forsinket i forhold til planene. På dette tidspunkt hadde renteforholdene utviklet seg annerledes enn forutsatt. Rentene sank og forskjellen mellom lån med lang og kort løpetid var i ferd med å bli utvisket, hvilket i realiteten slo bena under mye av finansieringsplanen. Tunnelselskapet ble bekymret for renteutviklingen og valgte å refinansiere sitt låneopptak ved tilbakekjøp av obligasjonene til overkurs. Deretter ble det gjennomført en rekke transaksjoner med de midler tunnelselska-

pet skulle plassere kortsiktig, som innebar en klart større risiko for selskapet enn det som lå i det opprinnelige opplegget. Saken gjaldt erstatningskrav mot Fearnley for disse transaksjonene.

Høyesterett påla Fearnley erstatningsansvar for rådgivningen og mangelfull informasjon. Innledningsvis uttalte Høyesterett:

«I vurderingen av Fearnleys aktsomhet må det da være relevant å trekke inn hva Fearnley kunne vente av tunnelselskapet når det gjaldt innsikt i obligasjonsmarkedet. Et synspunkt fra Rt 2000-679 – der det ble uttalt at kravet til bankens aktsomhet i prinsippet måtte gjelde uavhengig av kunnskapsnivået hos den enkelte kunden – passer dermed ikke i vår sak.»

Høyesterett presiserte videre:

«Skal Fearnley bebreides for uaktsom informasjon eller rådgivning, må det etter mitt syn være fordi transaksjonene ikke burde vært foretatt for en kunde som tunnelselskapet, som ikke var en langsiktig investor, uten at megleren hadde forsikret seg om at kunden hadde en klar oppfatning av hvilken risiko transaksjonene innebar, og uansett ville ha dem utført. Om Fearnleys handlemåte kan betegnes som erstatningsbetingende uaktsom, avhenger da blant annet av hvilket initiativ som ble tatt fra hver av sidene, hvilken innsikt Fearnley kunne legge til grunn at tunnelselskapet hadde, og i hvilken grad Fearnley ga informasjon og råd til tunnelselskapet som var tilpasset selskapets kompetanse.

Her ligger det etter mitt syn at-

Innhold nr. 3:

Obligasjonsrett	s. 1
Kontraksrett	s. 1
Pengekravsrett	s. 4
Erstatningsrett	s. 6
Selskapsrett	s. 8
Immateriellrett	s. 9
Opphavsrett	s. 9
Foretaksnavnerett	s. 10
Patentrett	s. 10
Varemerkerett	s. 11
Familierett	s. 13
Ekteskapsrett	s. 13
Barnerett	s. 14
Samboere	s. 16
Konkursrett	s. 17
Fortrinnsrett	s. 17
Skifterett	s. 17
Boligrett	s. 18

e-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelen.no>

skillige problemer av bevismessig art. Kontakten mellom tunnelselskapet og Fearnley skjedde i stor grad over telefon, og det er lite skriftlig bevismateriale.»

På tross av at det var momenter som tilsa at tunnelselskapet var orientert og måtte innse rekkevidden av de transaksjonene som ble gjennomført for å møte de oppståtte vanskelighetene, som Fearnley ikke innestod for eller kunne bebreides for, kom Høyesterett til at det måtte legges til grunn bevismessig at tunnelselskapet ikke hadde forstått rekkevidden:

«I den vanskelige bevissituasjon som foreligger, mener jeg det må veie tungt at det ble et stort avvik fra den opprinnelige, forsiktige strategien som det ble lagt opp til høsten 1992, til den klart mer risikofylte fremgangsmåten man fulgte fra høsten 1993. Særlig økte det risikoen at de nye plasseringene ikke lenger var knyttet til selskapets likviditetsbehov etter hvert som byggingen skred frem. Som lagmannsretten uttrykker det, ble investeringshorisonten frikoblet fra tunnelselskapets likviditetsbehov ... Jeg kan ikke se at Fearnleys brev av 1. oktober 1993, der det ble redegjort for refinansieringen, ga tunnelselskapet noen indikasjon om at man skulle endre denne strategien ved å gå over til å handle i mer langsiktige papirer ... Jeg kan heller ikke se at Fearnley senere har gitt noen overbevisende forklaring på at transaksjonene høsten 1993 og våren 1994 stod i nødvendig sammenheng med refinansieringen av tunnelselskapets obligasjonslån, eller at transaksjonene av andre grunner var naturlige for en kunde som tunnelselskapet, som ikke var en langsiktig investor. I en slik situasjon mener jeg det hadde vært nærliggende for Fearnley å sikre at det forelå skriftlig dokumentasjon som viste at tunnelselskapet var klart innforstått med transaksjonene og den risikoen de innebar. I mangel av slik dokumentasjon er jeg som lagmannsretten kommet til at Fearnley må betegnes som uaktksom i sin informasjon og rådgivning overfor tunnelselskapet. At

også tunnelselskapet må sies å ha opptrådt uaktsomt, kommer jeg tilbake til.»

Formodentlig er den viktigste føring i dommen at Høyesterett har plassert bevisbyrden hos Fearnley og forutsatt at selskapet skulle sikre skriftlig dokumentasjon for at kunden er innforstått med transaksjonene og den risikoen de innebar. Ettersom saken gjelder utpreget profesjonelle forhold, er dette et meget viktig signal for andre rådgivningsfelter, eksempelvis rådgivning overfor forbrukere ved investering i fondsandeler o.l. Erfaring fra det siste års omfattende praksis om disse spørsmål fra Bankklagenemnda, har vist at det ofte er betydelig usikkerhet knyttet til hvilken informasjon kunden har fått om transaksjonen og risikoen. Det kan nevnes at SOU 2002 : 41 Konsumentskydd ved finansiell rådgivning, fremmer et lovforslag i 4 § 2 stk. med en slik bevisbyrderregel: «Næringsidkaren skall ... dokumentera vad som förekommit vid rådgivningstillfället.»

Dommen signaliserer samtidig at kravet til opplysning ikke i alle forhold er ubetinget, slik det er lagt til grunn i Rt. 2000 s. 679 og er lovfestet i finansavtaleloven §§ 15, 46, 47, 59 og 60. Synspunktet både i Rt. 2000 s. 679 og i finansavtalelovens bestemmelser er at rådgivningsplikten er personuavhengig, men at det i spørsmålet om virkningen av brudd på informasjonsplikten (sanksjonsspørsmålet) – der dette ikke er uttrykkelig regulert – vil kunne ha betydning hvilke kunnskaper kunden besitter. Dette får den praktiske betydning at rådgiveren i tilfelle får bevisbyrden for det såkalte hypotetiske hendelsesforløp, altså at unnlatelsen av å gi opplysninger ikke har hatt betydning idet transaksjonen allikevel ville ha blitt gjennomført, jfr. Rt. 1996 s. 1718, Rt. 1998 s. 186 og Rt. 1984 s. 466. Fearnley-dommen markerer ikke når den tradisjonelle relativitetsbedømmelse i erstatningsretten skal legges til grunn. Formodentlig vil den ikke ha plass på forbrukerfeltet og der finansinstitusjoner markedsfører finansielle masse-

produkter til et bredt publikum. Fearnley-dommen gjelder derimot skreddersydde finansielle produkter for en rimelig profesjonell aktør.

Viggo Hagstrøm

Innendørs arealmangel ved kjøp av bolig. Høyesterettsdom 14. mai 2003

Høyesterett avsa 14. mai 2003 sin sjette dom om avhendingsloven. Denne gangen gjaldt det spørsmål om mangel som følge av innendørs arealsvikt. Men dommen har betydning også for andre spørsmål. Dommen er enstemmig.

Saken gjelder kjøp av leilighet. Boligarealet var i salgsprospektet og taksten oppgitt til 112 kvm, mens det korrekte var 102 kvm. Avviket utgjorde således 8,9 % av det oppgitte boligarealet. Førstvoterende uttalte (avsnitt 36) at dette etter hans mening både i prosent og i areal «klart» var et avvik som medførte mangel etter avhendingsl. § 3-8 om uriktige opplysninger. Han uttalte samtidig at «en liten leilighet tåler mindre avvik enn en stor – også forholdsmessig sett». Førstvoterendes bruk av ordet «klart» innebærer at også mindre avvik enn 10 kvm/ca 9 % vil gi grunnlag for mangel etter § 3-8 for leiligheter som er mindre enn den saken gjaldt. På den annen side kan marginen for feil være større for større boliger.

Slik førstvoterende ordlegger seg (avsnitt 34–36), synes det å være et vilkår for at arealsvikt skal utgjøre mangel etter § 3-8, at arealavviket er av en viss størrelse, uavhengig av kausalitetsvilkåret i § 3-8 (2) (se nedenfor om dette). Er avviket lite, og selgeren ikke kan klandres for feilen, foreligger det ikke mangel, selv om det bevismessig eventuelt må legges til grunn at den uriktige opplysningen har virket inn på avtalen. Reservasjonen om at selgeren ikke kan klandres for feilen, må etter sammenhengen gjelde selgeren personlig. I saken var det klart at takstmannen kunne klandres. Den uriktige opplysningen skyldtes en summeringsfeil fra hans side.

For at en uriktig opplysning skal utgjøre mangel etter § 3-8, må

opplysningen ifølge § 3-8 (2) ha «verka inn på avtala». Vilkåret er oppfylt dersom avtalen ikke ville ha blitt inngått hvis kjøperen hadde hatt korrekt informasjon, eller dersom avtalen i så fall ville ha blitt inngått på andre vilkår (mht. pris, forbehold eller annet). Vilkåret er ikke oppfylt bare fordi opplysningen var et viktig element i beslutningsgrunnlaget for kjøperen. Det kreves årsakssammenheng (kausalitet) mellom den uriktige opplysningen og avtalens inngåelse eller dens innhold.

Førstvoterende uttrykker seg (avsnitt 38) slik at avviket på 8,9 % utgjør mangel, mens krav på prisavslag er betinget av at kausalitetskravet i annet ledd er oppfylt. Dette er ikke helt treffende. Kausalitet er en del av selve mangelsvurderingen etter § 3-8, ikke bare et vilkår for prisavslag (eller annen rettsvirkning).

Ved avgjørelsen av om opplysningen har «verka inn på avtala», må man ta utgangspunkt i en vurdering av om den aktuelle opplysningen generelt sett, dvs. for kjøperen flest, er egnet til å virke kjøpsmotiverende. Er svaret ja, har selgeren bevisbyrden for at den konkrete avtalen ville ha vært inngått på samme vilkår med korrekt informasjon (avsnitt 42):

«Med mindre helt konkrete omstendigheter foreligger, vil selgeren i denne situasjon ikke ha oppfylt sin bevisbyrde med hensyn til å vise at salget hadde funnet sted på samme vilkår og så dersom korrekte opplysninger var blitt gitt.»

I saksforholdet i Arealsviktdommen var det konkrete opplysninger som viste at det oppgitte arealet var av avgjørende betydning for kjøperens villighet til å betale den avtalte kjøpesummen. Etter å ha påpekt dette (avsnitt 43), uttalte førstvoterende følgende (avsnitt 44):

«For meg er dette likevel en unødvendig subjektivering av forholdet. Det må antas at kvadratmeterprisen for de fleste boligkjøpere vil være viktig, både i seg selv og for å vurdere ett prospekt opp mot andre som er aktuelle. Dersom først arealavviket, slik som

det er i vår sak, er tilstrekkelig vesentlig til å utgjøre en mangel etter § 3-8 første ledd, kan det etter min mening vanskelig tenkes at den tilhørende økningen i pris pr. kvadratmeter ikke også vil være motiverende for en kjøper. Med mindre det da foreligger helt spesielle subjektive momenter i motsett retning, vil kravet til årsakssammenheng være tilfredsstillt.»

Kjøperen fikk etter dette medhold i kravet om prisavslag. Partene i saken var enige om at prisavslaget skulle settes til 50.000 kroner, dersom den uriktige arealopplysningen utgjorde mangel etter § 3-8. Partenes enighet om dette medførte at dommen ikke bidrar til å avklare prinsippene for utmåling av prisavslag ved innendørs arealmangel.

De prinsipper for kausalitet og bevisbyrde som legges til grunn i dommen, gjelder ikke bare for arealmangel. Uttalelsene om dette er generelle, og tilsvarende prinsipper gjelder når uriktige opplysninger om andre forhold bedømmes etter § 3-8. Vilkår om kausalitet tilsvarende det som finnes i § 3-8 (2), finnes også i lovens § 3-7 om manglende opplysninger om eiendommen. Det er neppe noen grunn til å se annerledes på prinsipper for kausalitet og bevisbyrde i forhold til § 3-7 enn i forhold til § 3-8.

Trygve Bergsåker

Erstatning ved avbestilling etter bustadoppføringslova. Høyesterettsdom 25. april 2003, Rt. 2003 s. 486

Høyesterett har i dom 25. april 2003 slått fast at en forbruker som benytter sin rett til å avbestille etter bustadoppføringslova § 52, må erstatte entreprenørens tapte fortjeneste (dekningsbidrag) på kontrakten selv om entreprenøren ikke får ledig kapasitet som følge av avbestillingen. Begrunnelsen for dette var at entreprenøren aldri av slo en bestilling pga. manglende kapasitet. Kapasiteten ble tilpasset ordremengden, ikke omvendt. Avbestillingen medførte derfor tapt dekningsbidrag, selv om de ressurser som ble frigjort kunne benyttes på en annen ordre. Dommen er avsagt

under dissens, idet en dommente at forbrukeren ikke var ansvarlig for tapt dekningsbidrag i et tilfelle som dette, hvor frigjort kapasitet ble benyttet på en annen bestilling.

Ifølge bustadoppføringslova § 52 første ledd har en forbruker avbestillingsrett for kontrakter som omfattes av loven. Ifølge annet ledd må han ved avbestilling betale vederlag for det arbeid som allerede er utført, og ifølge tredje ledd kan entreprenøren kreve erstatning for økonomisk tap som følge av avbestillingen. Det er i tredje ledd uttrykkelig sagt at erstatningsansvaret også omfatter tapt fortjeneste som følge av avbestillingen, men bare «så langt det blir godtgjort at det ikke var mulig å oppnå ei tilsvarende fortjeneste ved oppdrag fra andre». Spørsmålet i saken var hva som ligger i den siterte reservasjonen. Kan man si at entreprenøren oppnår en tilsvarende fortjeneste ved oppdrag fra andre i tilfeller hvor han utvider kapasiteten ved økning av ordremengden?

Førstvoterende peker (avsnitt 27) på vegne av flertallet på at

«[b]estemmelsen inneholder en tapsbegrensningsplikt for entreprenøren. Dersom entreprenøren ikke klarer å få utnyttet sin kapasitet etter avbestillingen, og som følge av dette taper fortjeneste, skal tapet erstattes. På den annen side kan tapet ikke kreves erstattet dersom entreprenøren får utnyttet sin kapasitet fullt ut ved et nytt prosjekt til erstatning for det avbestilte.»

(Selv om det faller på siden av temaet i saken, bør det her kort nevnes at siste setning i sitatet ovenfor ikke er helt korrekt: Det kan gjenstå et udekket og dermed erstatningsmessig fortjenestetap selv om entreprenøren lykkes i å utnytte den frigjorte kapasiteten på et annet prosjekt. Det kan hende at det nye prosjektet ikke gir like god fortjeneste som det opprinnelige.)

Videre uttaler førstvoterende (avsnitt 28):

«Spørsmålet saken reiser, er om det kan kreves erstatning for fortjenestetap i et tilfelle hvor avbestillingen ikke medfører redusert virksomhet eller

ledighet, men tapt omsetningsvolum fordi entreprenøren ville ha utvidet virksomheten uten avbestillingen.»

Førstvoterende peker (avsnitt 29) på at ordlyden direkte gjelder de tilfellene hvor entreprenøren ikke klarer å utnytte sin kapasitet (eller mer korrekt: de tilfellene hvor det ikke kan oppnås en tilsvarende fortjeneste ved å utnytte kapasiteten på annet prosjekt i stedet for det som er avbestilt, se ovenfor). Men førstvoterende peker videre på at «ordlyden åpner for» erstatning også i tilfeller hvor kapasiteten kunne ha vært utvidet dersom avbestillingen ikke hadde funnet sted. Entreprenøren har i et slikt tilfelle tapt fortjeneste, som det ikke er mulig for ham å ta igjen. På grunnlag av uttalelser i forarbeidene og i juridisk teori samt en sammenligning med alminnelige prinsipper for erstatningsutmåling, herunder erstatningsoppgjør ved selgerens hevning som følge av kjøperens kontraktsbrudd, kom førstvoterende til at forbrukeren var erstatningsansvarlig for tapt fortjeneste. Selve utmålingen var rettskraftig avgjort av lagmannsretten, som skjønnsmessig hadde satt tapet til kr 300.000,-.

Mindretallet mente at forbrukeren ikke plikter å erstatte tapt fortjeneste i et tilfelle som det foreliggende. Han uttaler bl.a. følgende (avsnitt 47):

«Når så disse ressursene ved bortfall av kontrakten rent faktisk fullt ut benyttes til å oppfylle andre kontrakter, kan ikke selgeren etter min mening sies å ha oppfylt – og han kan heller ikke oppfylle – lovens krav om å godtgjøre at det ikke var mulig å oppnå en tilsvarende fortjeneste ved andre oppdrag. Jeg mener derfor at lovens ordlyd med tyngde taler mot å ilegge erstatning. En erstatningsplikt for dekningsbidraget vil også bety at selgers politikk om aldri å si nei til en kunde, har som konsekvens at plikten til å begrense tapt fortjeneste ved bortfall av en kontrakt i praksis faller bort. Særlig vanskelig er dette å akseptere i forhold til en lov som har som sin målsetting å styrke forbrukernes stilling.»

Som det fremgår av dette, bygger mindretallet sitt syn på lovens ord-

lyd og reelle hensyn, særlig det forbrukerhensyn som loven ifølge forarbeidene har som målsetting å styrke. Også flertallet nevner for øvrig (avsnitt 35) forbrukerhensynet, uten at flertallet tillegger dette hensynet samme betydning som mindretallet.

Trygve Bergsåker

Ny bok

Trygve Bergsåker: *Kjøp av fast eiendom, med kommentarer til avhendingsloven*, foreligger nå i ny utgave. Den nye utgaven (fjerde utgave 2003) inneholder utførlig omtale av ny rettspraksis fra lagmannsrettene og Høyesterett siden forrige utgave 2000. Videre omtales lovendringer i forbindelse med vedtakelsen av forbrukerkjøpsloven av 2002. ISBN 82-993597-7-5. Kr 740,-.

PENGEKRAVSRETT

Ny bok

Rune Sæbø: *Motregning*. Fagbokforlaget, Bergen 2003. 574 s. Boken er en bred, dyptpløyende monografi over motregning etter norsk rett. Emnet må sies å være velvalgt. Motregning er en sentral opphørsgrunn for formuesrettslige krav. Selv om motregning har vært behandlet i alminnelige obligasjonsrettslige fremstillinger, i konkurslæren og i artikler om utvalgte motregningsspørsmål, har emnet ikke vært underkastet en mer inngående analyse siden Arnholms fremstilling fra 1939 i boken *Streiftog i obligasjonsretten*. Stefan Lindskogs doktoravhandling *Kvittning* har, på tross av dens omfang, kvalitet og senere oppdatering (2. utgave i 1993), ikke kunnet avhjelpe behovet for en særskilt norsk fremstilling. Motregningsspørsmål har vært tvistetema i en meget omfattende høyesterettspraksis, som etterlater et til dels nokså splittet bilde. Og nyere lovgivning, særlig finansavtalelovens § 29, gir heller ikke den avklaring som hadde vært ønskelig.

Boken faller i seks deler. I del I presenteres emnet og nødvendige avgrensninger. Det drøftes her

temaer som grensen mot kravsberegning (kap. 1.3.2) og mot betaling (kap. 1.3.3). Forfatteren påpeker at slikt som nedregulering av debetsaldo på kassakredittkonto eller dekning av ikke-autoriserte overtrekk, er betaling og ikke motretning. Videre tas det standpunkt til hvorvidt motregning innebærer oppfyllelse eller ettergivelse (kap. 1.3.5). Det påvises at motregning må anses som betaling, med de rettsvirkninger dette kan ha i forhold til eksempelvis regler om regress. Kapitlet inneholder en analyse av motregningsrettens begrunnelse (kap. 1.4), og har en metodisk drøftelse (kap. 1.5) det er naturlig å komme tilbake til avslutningsvis.

I del II drøftes de alminnelige motregningsvilkår, dvs. gjensidighet (kap. 2) komputabilitet (kap. 3) samt oppgjørsmodne krav (kap. 4). Kapitlet om gjensidighetskravet inneholder analyser av vanskelige spørsmål som motregning erklært av eller overfor offentlige organer (kap. 2.3) og gjensidighetskravet med motregning av eller overfor parter som inngår i konsern eller konsernliknende forhold (kap. 2.4). Dette er praktisk viktige spørsmål som har vært oppe i dansk og svensk rett, men som ikke har vært viet særlig oppmerksomhet i Norge. Den tradisjonelle oppfatning har vært at det kan motregnes overfor det offentlige med krav på samme kasse eller forvaltningsorgan, som kan kreve penger av borgerne; derimot kan det ikke legges avgjørende vekt på den organisatoriske inndeling dersom det offentlige erklærer motregning, jf. U 1982 s. 315 H. Forfatteren argumenterer godt for at staten i relasjon til gjensidighetsvilkåret må anses som en enhet, enten motregning erklæres av eller overfor staten. I konsernforhold må utgangspunktet være at ettersom konsernselskapene ikke hefter for hverandres gjeld, må de også anses som separate rettssubjekter i forhold til gjensidighetskravet, jf. U 1959 s. 672 H og U 1967 s. 48 H. En dom i U 1983 s. 267 SØH som åpner for en viss oppmykning på dette punkt, omtales i kap. 2.4. I kapitlet om komputabilitet er det særlig spørsmål knyttet til krav

med forskjellig betalingssted som analyseres inngående. (kap. 3.3). Det foretas i kap. 5 en nyttig opprydding av spørsmål knyttet til motregningserklæring (kap. 5). Denne del avsluttes med en drøftelse av den tradisjonelle læren om at kravet må være rettskraftig for å kunne anvendes i motregning. (kap. 6).

I del III behandles adgangen til motregning selv om alminnelige motregningsvilkår ikke er oppfylt. Et aspekt ved dette er reglene om motregningsrett ved overgang av krav (kap. 7), der drøftelsene konsentreres om bestemmelsene i gjeldsbrevloven § 26 og § 18. Her analyseres bl.a. (kap. 7.2) det praktisk viktige spørsmål om hvilke rettsstiftelser som ikke er en «overgang» av kravet. Ved behandlingen av når kravet må være ervervet i forhold til gjeldsbrevloven § 26 (kap. 7.3.3), går forfatteren langt i å neddempe uttalelsene i Rt. 1992 s. 504 om at krav i anledning mislighold først oppstår ved misligholdet. Hvis denne forståelse ikke er holdbar, blir utvidet motregningsrett med konnekse krav (kap. 7.4), av større praktisk betydning. Kap. 7.5 inneholder en nokså omfattende redegjørelse for gjeldsbrevloven § 18. Det kunne nok ha vært vurdert nærmere hvorvidt dette stoffet lenger forsvarer sin plass med dokumentenes endrede funksjon i omsetningslivet. Denne del inneholder også drøftelser av andre mulige unntak fra gjensidighetsvilkåret, særlig ved kreditorlegitimasjon (kap. 8.2), og spørsmålet hvorvidt kausjonister har motregningsadgang med hovedskyldnerens krav (kap. 8.3), samt de tilsvarende spørsmål i andre solidarforhold (kap. 8.4). Denne del avsluttes med et større kapittel om motregning med konnekse krav (kap. 9), samt om avtaler om motregning og pant i egen gjeld (kap. 10). Kapitlet om konnekse krav har stor praktisk og teoretisk betydning, og innebærer en klargjøring av rettstilstanden. Forfatterens konklusjon (s. 210) er overbevisende.

I del IV gis det en bred fremstilling av nektelse av motregning selv om de alminnelige motregningsvilkår er oppfylt. Fokus rettet

mot det såkalte kontanthensynet (kap. 11) der spørsmålet er hvorvidt det kan motregnes i midler som er beslagsfrie. Dette dreier seg om en nokså sammensatt gruppe av problemer fra de rene forbrukerforhold med spørsmål om analogisk anvendelse av dekningslovens §§ 2-5 og 2-7, til reglene i kommunelovens § 53. Deretter drøftes spørsmål knyttet til omtvistede motkrav, dels de prosessuelle begrensninger i retten til å motregne med omtvistede krav (kap. 12.2), dels de materielle. Den såkalte misbruksreservasjonen, som innebærer at motregning nektes på grunn av rettsmisbruk og beslektede prinsipper, er temaet for kap. 13. Det påvises at vurderingene ofte er sammensatte, men at misbrukssynspunktet er hovedgrunnen til at motregning nektes. Fremstillingen er klargjørende. Endelig drøftes i kap. 14 avkall på motregningsrett. Denne kategori dekker ikke bare det uttrykkelig avtalte, men også tilfelle der motregning må anses å være i strid med avtaleforutsetningene. Det er dermed en praktisk viktig begrensning av motregningsretten, og den er gitt en grundig behandling.

I del V behandles noen særlige motregningsproblemer. Et hovedavsnitt er kap. 15 om bankers motregningsrett. En foreløpig sluttsten i en lang og til tider uoversiktlig rettsutvikling er bestemmelsen i finansavtaleloven § 29 (1) som forbyr finansinstitusjonen å foreta motregning i innstående på konto, unntatt for forfalte krav som springer ut av kontoavtalen og krav som er oppstått som følge av et straffbart forhold. Bestemmelsen er gjort ufravikelig i forbrukerforhold, jfr. § 2. Etter § 29 (4) er forbudet mot motregning ikke til hinder for at det ellers etter gjeldende regler stiftes særskilt sikkerhetsrett i innskudd, altså panterett. Forfatteren behandler spørsmålet om pant i egen gjeld i kap. 10.3, og drøfter her bl.a. Rt. 1983 s. 910. Den tradisjonelle oppfatning av dommen har vært at det etter denne ikke er mulig å etablere rettsvern for panterett i egen gjeld. Forfatteren sammenholder motregningsforbudet i finansavtalelovens § 29 (1) med § 29 (4) og påpeker

det helt riktige, nemlig at «Det er meningsløst å forby avtaler om motregning samtidig som en tillater A å gi B panterett i egen gjeld» (s. 249). Spørsmålet forfølges videre i kap. 15 om bankers motregningsrett. Forfatteren påpeker i kap. 15.5: «Slik finansavtl. § 29 (4) er formulert, kan bestemmelsen ikke oppfattes som en selvstendig hjemmel for adgang til å stifte pant i egen gjeld» (s. 374). Når forfatteren i kap. 10.3 går inn for at rettsvern for pant i egen gjeld kan etableres på tross av Rt. 1983 s. 910, synes det vesentlig å være på grunn av den haltende reguleringen i finansavtaleloven § 29. Det er imidlertid et spørsmål om man skal ta et slikt grep for å avhjelpe en regulering som kan synes mindre overveiet. Det er grunn til å trekke i tvil om motregningsrett for banker i forbrukerforhold har noen kredittsikringsfunksjon, slik forfatteren kan synes å mene (se s. 358). Inntrykket fra praksis i forbrukerforhold har vært at motregningsretten har fremstått som en tilfeldig fordel; banken har en problemkunde og har oppdaget at det ved en mer eller mindre tilfeldighet er kommet inn noen penger på bankkonto. Det kan hevdes at motregningsforbudet i § 29 (1) er vel overveiet rettspolitisk, mens reguleringen i § 29 (4) fremstår som meningsløs. I forbrukerforhold er det neppe å vente at slik panterett vil bli etablert først etter individuell avtale. Dersom oppfatningen om at det kan etableres rettsvernet pant som forutsatt i finansavtaleloven § 29 (4) vinner utbredelse, vil nok pant i innskudd bli et standard vilkår i enhver kontoavtale. En mer nærliggende løsning enn den forfatteren synes å gå inn for, er å si at bestemmelsen § 29 (4) ikke fortjener å bli oppfattet som mer enn et slag i luften.

I kap. 16 behandles motregning ved pantsettelse av enkle krav, særlig de spørsmål som oppstår i forhold til gjeldsbrevloven § 26 der pantsetter inntil videre beholder kreditorbeføyelsene. I kap. 17 behandles en del særspørsmål om motregning i oppdragsforhold. Både kap. 15 og kap. 17 har klare linjer til kap. 14 om avkall på motregningsrett. I kap. 18 er det en

behandling av motregning og gjeldsordningsloven, mens kap. 19 fremstiller motregning ved flere hovedkrav og eller motkrav og den valgrett som foreligger.

Boken avsluttes med en del VI som har en omfattende drøftelse av motregning og konkurs.

Som et metodisk grunnsyn fremholder forfatteren (kap. 1.5) at motregningsretten bør bero på klare regler utviklet for typetilfelle. Behovet for forutberegnelighet og til klarhet taler avgjørende mot løsninger basert på helt konkrete rimelighetsvurderinger. Forfatteren gjennomfører dette programmet i sine drøftelser uten at det på noen måte får et tvangspreg.

Boken inneholder en meget omfattende redegjørelse for rettspraksis. Den inkorporerer såvidt skjønnens all høyesterettspraksis som fortsatt må antas å ha interesse, og sentrale avgjørelser fra dansk praksis og Sveriges Högsta Domstolen. Ettersom praksis fra Bankklagenemnda har spilt en viss rolle innenfor forbrukerområdet, er også denne praksis behørig kommentert. Forfatteren gjør derimot meget liten bruk av underrettspraksis. Etter min mening må dette være et godt metodisk valg. Motregningsreglene tilhører den sentrale formuerett der høyesterettspraksis og lovgivning er dominerende rettskilder. Både omfanget av høyesterettsavgjørelser og den meget lange tidsperiode de spenner over, tilsier at en bør være forsiktig med å bygge på avgjørelser fra de underordnede domstoler.

Boken inneholder et omfattende noteapparat, i alt 1752 noter. Her finnes meget omhyggelige henvisninger ikke bare til all nordisk litteratur av interesse, men også til sentral utenlandsk litteratur, fremfor alt tysk rett. Bruken av litteratur er forbilledlig og representerer en imponerende intellektuell og arbeidsmessig innsats. Dog må det nok bemerkes at dokumentasjonsiveren noen ganger blir for stor. Når forfatteren eksempelvis bruker en kvart side med petit på side 87 i note 285 for å dokumentere at motregning er betinget av at motregning erklæres, går grundigheten vel langt. Her og i en del andre sammenhenger måtte forfatteren

kunne ha begrenset seg til å gi en eksemplifikasjon fra sentral litteratur for spørsmål som er uomtvistet. Det kan ikke være et krav eller et siktemål at en avhandling skal være fullstendig på alle punkter.

Boken preges av meget solide og grundige drøftelser. Forfatteren utviser ikke bare en overordentlig skikkelighet i sin bruk av kilder, i første rekke bruken av rettspraksis og litteratur, men han fører også overbevisende og klare resonneringer for de løsningsforslag han går inn for. Forfatteren er en meget kyndig veileder og leseren får det bestemte inntrykk at alle sider ved emnet er gransket og avveiet.

Viggo Hagstrøm

ERSTATNINGSRETT

Spørsmål om en skade på en politibil som oppsto ved at den kjørte inn i en nesten stillestående bil den hadde jaget, kunne erstattes etter bilansvarslovens § 8 ble besvart bekreftende. Uttalelser om årsakskravet i erstatningsretten. Høyesterettsdom 5. mai 2003, Rt. 2003 s. 556

Sakens faktum var dette: En politibil hadde tatt opp jakten på en personbil fordi føreren unnvek fra en politikontroll. Det viste seg senere at mistanken om at føreren var påvirket av narkotika, var riktig. Kjøringen av personbilen ble av lagmannsretten betegnet som «helt uforsvarlig og farlig villmannskjøring.» For å få stanset flukt bilen, som var kjørt inn på en gangvei, kjørte politibilen bakfra inn i flukt bilen, som ble skjovet inn i autovernet. På dette tidspunkt sto «flukt bilen stille eller var i bare sakte bevegelse».

Oslo byrett og lagmannsretten frifant Trafikkforsikringsforeningen (som var saksøkt fordi flukt bilen var uforsikret) for Statens ved Justisdepartementet krav på erstatning etter bilansvarslovens § 8. Deres begrunnelse var at flukt bilen ikke kunne anses som årsak til sammenstøtet. Kravet i bilansvarsloven § 8 – «skade som ei motorvogn gjer» – var ikke oppfylt. Politibilens kjøring var en

rettmessig nødvergehandling, så noe krav mot Staten som selvasurandør fra eieren av flukt bilen var ikke aktuelt. Noen fordeling av ansvaret i bilansvarsloven § 8 annet ledd kom derfor ikke på tale.

Høyesterett kom til et annet resultat, og ga Staten medhold. Etter å ha presisert at det «må foreligge tilstrekkelig nær årsakssammenheng, og at det må være i egenskap av motorvogn i lovens forstand at flukt bilen har voldt skade på politibilen», uttalte førstvoterende, kst. dommer *Zimmer*, at det alminnelige årsakskravet i erstatningsretten ble formulert slik av Høyesterett i Rt. 1992 s. 64 («P-pilledom II») på s. 68:

«Årsakskravet mellom en handling og en unnlatelse og en skade er vanligvis oppfylt dersom skaden ikke ville ha skjedd om handlingen eller unnlatelsen tenkes borte. Handlingen eller unnlatelsen er da en nødvendig betingelse for at skaden inntreffer».

Det ble tilføyet under henvisning til samme dom s. 70, at hvor det foreligger flere skadeårsaker, må skaden eller unnlatelsen ha vært «så vidt vesentlig i årsaksbildet at det er naturlig å knytte ansvar til den».

Førstvoterende la til grunn at man ved årsaksvurderingen må ta utgangspunkt i «flukt bilens kjøring forut for sammenstøtet», og ikke bare til situasjonen i kollisjonsøyeblikket». Lagmannsretten hadde derfor lagt til grunn en for snever rettsoppfatning når den konsentrerte årsaksvurderingen til kollisjonsøyeblikket, og at sammenstøtet da ikke representerte noen realisering av flukt bilens fareegenskaper som motorvogn. Førstvoterende presiserte videre at «sammenstøtet fant sted først og fremst for å hindre videre kjøring». At skaden fra politibilens side var voldt forsettlig, og at den var et dominerende trekk i årsaksbildet, kunne da ikke tillegges betydning.

Dommen gir en ny illustrasjon på de tvilsomme grensetilfelle som bilansvarslovens årsakskrav reiser. At en bil som står stille kan anses for årsak, er klart. Førstvoterende trakk til illustrasjon frem dom-

mene i Rt. 1980 s. 1061 om acryllballene hvor det ble ansvar, og Rt. 1968 s. 878, hvor det ikke ble ansvar da en steinblokk raste ned og traff en bil. Hertil kan tilføyes Rt. 1999 s. 1312, hvor en hjullaster ble brukt til et bankran, og hvor denes trafikkforsikrer ble ansvarlig for skaden på banken. At det skadetilfelle som var aktuelt i nærværende sak gikk inn under § 8, er etter min mening best i overensstemmelse med det foreliggende rettskildematerialet.

Peter Lødrup

Barns erstatningsansvar, erstl. § 1-1. Høyesterettsdom av 4. april 2003, Rt. 2003 s. 433

1. En 11-årig skoleelev (B) på vei til skolen på sykkel innhentet og støtte sammen en fotgjenger (A), med den følgen at A falt fremover i veibanen og brakk høyre arms håndledd. Hun ble senere uføretrygdet som følge av skaden. Da uhellet skjedde var A i ferd med å skrå over den ca. 4 m brede veien fra venstre til høyre. B var i følge med en venn, og de kom i god fart – ca. 25 km i timen – nedover veien, med vennen først. De ble klar over A på ca. 25 m avstand. Vennen kjørte forbi A på hennes høyre side. B, som kom ca. 5 m bak, valgte samme løsning, men traff A, som da trolig befant seg mellom 1 og 1,5 m fra veiens høyrekant.

2. Bs foreldre hadde en kollektiv hjemforsikring med ansvarsdekning. A anla sak mot forsikrings-selskapet i medhold av FAL § 7-6, idet hun mente at B hadde utvist erstatningsbetingende uaktsomhet i forbindelse med ulykken. A fikk medhold i herredsretten og lagmannsretten (dissens), men tapte 4–1 i Høyesterett. Høyesterett var samstemt mht. sakens generelle rettslige utgangspunkter, men delte seg når det gjaldt den konkrete aktsomhetsvurderingen.

3. Førstvoterende foretok innledningsvis en bred gjennomgang av erstl. § 1-1 og dens forarbeider. Den viste at barn kan bli erstatningsansvarlige for skade de volder forsettlig eller uaktsomt, men

at barn under skolepliktig alder bare i klart ekstraordinære tilfelle kan pålegges ansvar og at aktsomhetsnormen for øvrig vil variere med barnets alder og utvikling. Spørsmålet om det foreligger forsett eller uaktsomhet må avgjøres uavhengig av om tilkjennelse av erstatning fremstår som rimelig etter kriteriene i § 1-1. Det gjelder også om barnet er dekket av ansvarsforsikring. «Barnets økonomiske evne er etter lovteksten en av de relevante omstendigheter ved vurderingen av rimelighet, og hører ikke hjemme i den forutgående vurdering av skyldvilkåret. ... Jeg finner det klart at en ansvarsforsikring ikke kan tillegges betydning ved fastleggelse av skyldnormen» etter erstl. § 1-1. Dette resultatet ble underbygget av FAL § 7-6 fjerde ledd første punktum, som fastsetter at forsikrings-selskapet kan gjøre gjeldende de samme innsigelser som skadevolderen (sikrede) ved et direkte søksmål.

«[F]orskjellig norm for aktsomhet kunne føre til frifinnelse av barnet og ansvar for selskapet i strid med § 7-6». I sin generelle gjennomgang pekte førstvoterende endelig på at tilføyelsen av et nytt siste punktum i erstl. § 5-1 første ledd i 1987 ikke kunne få betydning for forståelsen av § 1-1. At det ikke skal skje lempning pga. skadelidtes medvirkning når skadelidte på skadetiden ikke har fylt 10 år, er begrunnet i rimelighet og oppgjørstekniske hensyn, ikke i manglende selvskyldvne. «En utvidet anvendelse av bestemmelsen ville innebære at barn under 10 år ble helt fri for ansvar, hvilket ville være direkte i strid med § 1-1, som ifølge forarbeidene var forutsatt å få anvendelse også for barn under 10 år.»

4. Oppsummeringen av de generelle retningslinjene er kanskje ikke særlig overraskende. En viss usikkerhet har det nok likevel vært mht. ansvarsforsikringens betydning, muligens knyttet til uttalen i Nygaard, *Skade og ansvar*, 5. utg. s. 420 («Når det gjeld skadevaldarens økonomiske evne, vil eventuell ansvarsforsikring ha interesse, også for ansvarsgrunnlaget»).

5. Når det gjaldt den konkrete aktsomhetsvurderingen, fastslo førstvoterende på vegne av *flertallet* innledningsvis at om B hadde vært en voksen person, ville han normalt ha blitt ansvarlig. For B ble situasjonen likevel annerledes. Han var ut fra alder og utvikling i stand til å mestre sykling i trafikk, og hadde syklet til og fra skolen i ca. to måneder med foreldrenes og skolens samtykke da ulykken skjedde. Han brukte sykkel av normal god kvalitet og sykkelhjelm. Han og vennen kappkjørte ikke, og hastigheten var ikke ufor-svarlig høy. Da vennen valgte å passere på høyre side av A, fulgte B impulsivt etter. Grunnen til dette var «en form for sosial gruppeatferd, som i dette tilfellet medførte en redusert evne til å ta inn, bearbeide og velge alternative løsninger i den korte tid som gikk før sammenstøtet.» Han valgte dermed samme løsning som mange 11-åringer ville ha valgt, og dette valget måtte antas å ha vært «en konsekvens av hans identifikasjon med den som syklet først.» For flertallet var dette avgjørende i forhold til spørsmålet om han hadde opptrådt uaktsomt etter § 1-1.

6. I sin avgjørelse lente flertallet seg tungt på en skriftlig erklæring fra en spesialist i klinisk psykologi, som for lagmannsretten hadde opptrådt som sakkyndig vitne. Han uttalte bl.a. at man fra en 11-åring i den trafikksituasjonen som forelå ville forvente «en som viser økt impulsivitet sammenlignet med voksne, samt en redusert evne til, eller ferdighet i, å vurdere en trafikksituasjon.» Her var både vennen og A personer å rette oppmerksomheten mot. For B var det «naturlig å imitere personen som sykler foran» fordi de to utførte samme handling, men også fordi vennen «faktisk løser et trafikalt problem gjennom sin atferd.» «... situasjonelle forhold: sosial gruppeatferd (det å imitere andre) i øyeblikket før ulykken var avgjørende for hvilken trafikkhandling som ble valgt. I dette ligger redusert evne til å ta inn, bearbeide og velge alternative løsninger i den korte tiden som gikk før ulykken var et faktum.»

7. *Mindretallet* fant at B hadde opptrådt uaktsomt. Han hadde gjennomgått trafikkopplæring på sykkel, syklet daglig til skolen og hadde adskillig sykkelerfaring. Han var kjent på strekningen der ulykken hendte. Vennen og han oppdaget A på 25 meters avstand. Det var da en relativt trang passasje på hennes høyre side; samtidig må det ha fortonet seg som utrygt å passere på hennes venstre side på den smale veien med en krapp og uoversiktlig venstresving rett forut. B måtte ha innsett at det forelå en «noe utrygg situasjon». Guttene syklet med forholdsvis høy fart. Det måtte både kunne forventes og stilles som et elementært krav at en 11-åring, som er konfrontert med et usikkert trafikkbilde og som jevnlig ferdes i trafikken på sykkel, anser det å bremse, eventuelt å bruke ringeklokken, som aktuelle alternativer. Det var vanskelig å se at B skulle være ute av stand til å vurdere egen atferd i de sekundene som gikk mellom han oppdaget A og vennen kjørte forbi henne på innsiden. «At det i situasjonen vil foreligge en tilbøyelighet eller impuls til å imitere kameratens trafikkatferd, er ikke det samme som at B ikke kunne og burde handlet annerledes da han ble oppmerksom på fotgjengeren.»

8. Avgjørelsen er interessant. Mens flertallet legger avgjørende vekt på den sakkyndiges forklaring og vurdering av forholdet, faller mindretallet ned på en klassisk-juridisk «sunt skjønn»-avgjørelse. Det er kanskje overraskende at hverken den sakkyndige eller flertallet uttrykkelig kommenterer det alternativ mindretallet ser som et «elementært krav» til en syklist i en slik situasjon, nemlig muligheten for å bremse og/eller bruke ringeklokken. På den annen side virker mindretallets front mot den sakkyndige – og dermed flertallet – i den sist siterte setningen i hans votum noe anstrengt: En 11-åring velger – som de påpeker – annerledes enn det han «kunne og burde» ha gjort ut fra en voksens vurdering av «det riktige», «fordi han vil ha mindre kapasitet til å hankses med alternativ informasjon rent tankemessig (kognitivt).»

Flertallet tar slik sett 11-åringen og hans situasjon på «alvor», mens mindretallet gjerne ser at han reagerer som om han var voksen.

Hans Jacob Bull

SELSKAPSRETT

Høyesteretts dom og kjennelse 2003-05-05

1. Innledning

Saken gjaldt spørsmål om personlig ansvar etter aksjeloven 1976 § 2-13 (bestemmelsen er videreført i aksjeloven og allmennaksjeloven § 2-20) for den som opptrer på vegne av et uregistrert aksjeselskap, og spørsmål om avvísning på grunn av en voldgiftsklausul.

Et aksjeselskap kan som hovedregel ikke pådra seg forpliktelser overfor tredjemann før det er registrert, jfr aksjeloven 1976 § 2-13 første ledd og asl./allmennaksjeloven § 2-20 første ledd. Bestemmelsen er ingen erstatningsregel, men det økonomiske resultatet kan undertiden bli det samme som om daglig leder eller styremedlemmene var blitt holdt ansvarlige på erstatningsmessig grunnlag.

(Kristin Normann Aarum, *Styremedlemmers erstatningsansvar i aksjeselskaper*, Oslo 1994 s. 39 flg. Se nærmere om asl./allmennaksjeloven § 2-20 Andenæs, *Aksjeselskaper og allmennaksjeselskaper*, Oslo 1998 s. 104 flg. og Aarbakke m.fl., *Aksjeloven og allmennaksjeloven med kommentarer*, Oslo 2000 s. 138 flg. og s. 856.) Erstatningsreglene vil kunne supplere aksjeloven 1976 § 2-13 og aksjeloven/allmennaksjeloven § 2-20 hvor det må betegnes som uaktsomt av styremedlemmene at avtale ble inngått selv om disse ikke representerte selskapet ved avtaleinngåelsen.

Formålet med regelen er å fremtvinge registrering av selskapet. På denne måten skal loven sørge for at stiftelsesreglene overholdes, fordi registerføreren er pålagt en kontrollfunksjon, jfr. foretaksregisterloven kapittel V. Regelen er også ment å beskytte medkontrahenter. Ansvar etter

aksjeloven 1976 § 2-13 og aksjeloven/allmennaksjeloven § 2-20 er særlig aktuelt der selskapet av en eller annen grunn ikke blir registrert.

2. Sakens faktum

Ved avtale 10. juni 1997 leide Oter Eiendom AS (senere Oter Eiendom) ut lokaler på Strømmen til Adéo AS' (senere Adéo) pub- og diskotekvirksomhet. Avtalens varighet var til 31. oktober 2007. Adéo inngikk 1. april 1998 en avtale med «XPO AS (under stiftelse) (senere XPO) v/Hr. Simon Yuen» om overdragelse av leieavtalen og virksomheten, og herunder inventaret for en kjøpesum på 1,2 mill. kroner. XPO ble aldri registrert i Foretaksregisteret. Overdragelsen av leiekontrakten ble ikke godkjent av Oter Eiendom. Etter at leiebetalingen fra og med fjerde kvartal 1998 ble misligholdt, og Adéo var utkastet av lokalene, ble Adéo dømt til å betale erstatning til Oter Eiendom. Samtidig overdro Adéo sitt regresskrav mot XPO til Oter Eiendom. Det er dette kravet som ble fremmet mot Simon Yuen, og som saken gjelder.

3. Voldgiftsklausulen

Simon Yuen hadde gjort gjeldende at saken måtte avvíses under henvisning til en voldgiftsklausul, jf. tvistemålsloven § 452 tredje ledd. Avtalen mellom Adéo og XPO inneholdt følgende klausul:

«6. *Twister*

Skulle det oppstå uenighet i forhold til denne avtale som ikke lar seg løse gjennom forhandlinger, skal saken bringes inn for voldgift.»

Oter Eiendom hevdet ikke å være bundet av voldgiftsklausulen og at heller ikke Simon Yuen kunne påberope seg denne, fordi verken Oter Eiendom eller Simon Yuen var parter i avtalen.

Høyesterett tok som utgangspunkt at Oter Eiendom, som hadde fått overdratt sitt krav fra Adéo, ikke kunne få bedre rett enn overdrageren. Om XPO var blitt registrert, ville selskapet kunne ha påberopt seg voldgiftsklausulen overfor Oter Eiendom. Høyesterett

la til grunn at det i denne saken ikke var tale om ensidig å påtvinge tredjemann en voldgiftsavtale. Simon Yuen måtte kunne påberope seg klausulen fordi grunnlaget for kravet mot ham var at han var ansvarlig for det uregistrerte selskaps kontraktmessige forpliktelser. Et slikt ansvar etter aksjeloven 1976 § 2-13 annet ledd oppstår ved kontraktsinngåelsen og varer inntil selskapet overtar forpliktelsen. Ansvargrunnlaget er det samme og det samme gjelder forpliktelsen. Prosessuelle bestemmelser knyttet til forpliktelsen, som en voldgiftsklausul, måtte derfor etter Høyesteretts oppfatning kunne gjøres gjeldende også når kravet ble rettet mot den som hadde handlet på vegne av selskapet. Det at ansvaret følger av en bestemmelse i aksjeloven, kunne ikke føre til at forholdet falt utenfor voldgiftsklausulen, som hadde en forholdsvis vid ramme. Høyesterett konkluderte derfor med at Oter Eiendoms prinsipale krav ikke kunne behandles av domstolene uten Simon Yuens samtykke. Slikt samtykke forelå ikke. Byrettens og lagmannsrettens dom ble opphevet og saken avvist fra domstolene så vidt gjaldt kravet mot Simon Yuen som var utledet av salgavtalen av 1. april 1998 mellom Adéo AS og XPO AS (under stiftelse).

Resultatet i dommen harmonerer godt med at ansvaret etter aksjeloven § 2-13 ikke er et erstatningsansvar. Hadde Oter Eiendom påberopt seg at Simon Yuen var ansvarlig på erstatningsrettslig grunnlag, kunne Simon Yuen ikke ha påberopt seg voldgiftsklausulen.

4. Spørsmål om ansvar etter aksjeloven 1976 § 2-13 annet ledd på ikke-kontraktrettslig grunnlag
Subsidiært hadde Oter Eiendom gjort gjeldende at Simon Yuen var ansvarlig for å betale leie fra fjerde kvartal 1998 frem til utkastelsesforretning 20. april 1999. Ansvaret bygget på at XPO tiltrådte lokalene urettmessig og disponerte dem i den perioden. Oter Eiendom hadde påberopt seg at Simon Yuens ansvar fortsatt var forankret i aksjeloven 1976 § 2-13 annet ledd, men ikke på kontraktmessig grunnlag

slik at voldgiftsklausulen ikke kom til anvendelse.

Simon Yuens rolle i XPO ble betegnet som en tilretteleggerrolle og som den passive investors rolle. Han var dessuten varamann til styret.

Høyesterett frifant Simon Yuen for Oter Eiendoms subsidiære krav med følgende begrunnelse:

«Ved ikke-kontraktmessige forpliktelser som dette vil det personlige ansvaret etter aksjeloven § 2-13 annet ledd påhvile den som har igangsatt virksomheten på det uregistrerte selskapets vegne, jf Andenæs, Aksjeselskaper og Allmennaksjeselskaper (1998) side 104. Og jeg kan vanskelig se at Simon Yuens engasjement i og for XPO var av en slik karakter at han kan sies å ha pådratt seg en personlig forpliktelse ved igangsettelsen av driften i Oters lokaler. I allfall kan han etter min mening ikke ha noe personlig ansvar ved senere, etter at driften var opphørt, ikke å besørge lokalene ryddig gjort og tilbakelevert.»

5. Saksomkostningsspørsmålet
Simon Yuen ble tilkjent saksomkostninger for alle instanser. Når dette nevnes her, er det fordi Høyesterett ved avgjørelsen av omkostningsspørsmålet kom med en prinsipiell uttalelse vedrørende fortolkning av aksjeloven 1976 § 2-13 annet ledd. Selv om Høyesterett fant grunn til å kritisere Simon Yuen for ikke tidligere å ha avklart sitt syn på voldgiftsspørsmålet, ble dette ikke tillagt vekt ved omkostningsavgjørelsen. Høyesterett la nemlig avgjørende vekt på at Simon Yuen også hadde sterke materielle grunner til støtte for en frifinnelse av det prinsipielle kravet. I avtalen med Adéo var avtaleparten angitt som «XPO AS (under stiftelse)». Høyesterett viste til at det i norsk selskapsrettslig litteratur er antatt at dette er tilstrekkelig til å utelukke et personlig ansvar, og tilføyde at en slik oppfatning muligens er noe for bredt utformet og unyansert. I denne saken var imidlertid Adéo, som utformet avtalen, kjent med at XPO var uregistrert og manglet rettsevne, og med at den som opptre på et

uregistrert selskaps vegne, i utgangspunktet hefter for forpliktelsen. Adéo var dessuten klar over Simon Yuens rolle, og hadde derfor etter Høyesteretts oppfatning «en klar foranledning til å ta spørsmålet opp, hvis man – tross henvisningen til at selskapet var «under stiftelse» – mente at Simon Yuen skulle hefte personlig».

Kristin Normann Aarum

IMMATERIALRETT

OPPHAVSRETT

«Rimelig vederlag» ved fremføring av musikk i radio og fjernsyn

I en dom av 6. februar 2003 i sak C-245/00, *Stichting ter Exploitatie van Naburige Rechten (SENA) mot Nederlandse Omroep Stichting (NOS)*, har EF-domstolen uttalt seg om tolkningen av regelen i utleiedirektivets (Rdir. 92/100/EF) art. 8(2), som krever at det betales et «rimelig vederlag» til utøvende kunstnere og fonogramprodusenter for offentlig fremføring av deres prestasjoner. Bestemmelsen er i norsk rett gjennomført i åndsverklovens § 45 b). For EF-domstolen oppsto spørsmål om direktivets regel legger nærmere føring-er på hvordan vederlaget skal beregnes på bakgrunn av en nederlandske tvist mellom en organisasjon for radio- og fjernsynsforetak (NOS) og en forvaltningsorganisasjon for «naborettigheter» (SENA).

EF-domstolen konstaterte på den ene siden at uttrykket «rimelig vederlag» er et fellesskapsrettslig begrep som i prinsippet skal tolkes likt i alle medlemsstater. Domstolen uttalte at statene måtte sørge for å oppnå «en passende likevekt mellom de udøvende kunstneres og fonogramfremstillernes interesse i at modtage et vederlag for radio- og fjernsynsudsending af et bestemt fonogram og tredjemands interesse i at kunne udsende dette fonogram under rimelige betingelser». Det ble i så henseende vist til at direktivets art. 8(2) er inspirert av Romakonvensjonen om

utøvende kunstnere og fonogramprodusenter mv. art. 12, som angir en rekke momenter som kan trekkes inn i vurderingen av hva som er rimelig i det enkelte tilfellet.

På den andre siden ble det understreket, at i mangel på en fellesskapsrettslig definisjon av uttrykket «rimelig vederlag», var EF-domstolen avskåret fra å fastsette «præcise måder for fastleggelsen af et ensartet rimelig vederlag, der ville tvinge Domstolen til at sette sig i medlemsstaternes sted, for hvilke direktiv 92/100 ikke fastsætter noget særligt kriterium». På den bakgrunn var det opp til medlemsstatene å fastlegge de nærmere kriterier for å oppnå det som etter fellesskapsretten er et «rimelig vederlag». EF-domstolen fant i lys av dette at de kriterier den nederlandske domstolen i saken hadde oppstilt ved beregningen – antall timers sending, antall lyttere/seere, avtalte tariffier, sammenligning med ordninger i nabolandene, samt beløp betalt av kommersielle radio- og TV-stasjoner – var i samsvar med direktivet: Den nederlandske domstol hadde «således truffet alle foranstaltninger for på bedst mulig måte at overholde artikkel 8, stk. 2, i direktiv 92/100, dvs. at sikre et rimelig vederlag til udøvende kunstnere og fonogramfremstillere, idet retten har lagt vægt på en aftale, der er støttet på objektive kriterier».

EF-domstolens dom viser at medlemsstatene (herunder også EØS-statene) har stor frihet med hensyn til å fastsette de nærmere kriterier ved fastsettelsen av et «rimelig vederlag». Det er grunn til å anta at domstolens uttalelser ikke bare har betydning ved tolkningen av utleiedirektivets art. 8(2), men også for andre bestemmelser som benytter tilsvarende uttrykk uten å gi nærmere veiledning til tolkningen (se nærmere Gunnar Karnell: Skälig ersättning, rimlig kompensasjon – något om en upphovsrättslig kärnfråga för de ursprungliga rättsinnehavarna, i: *Festskrift til Mogens Koktved-gaard*, København 2003 s. 281–302). Mer generelt viser dommen at EF-domstolen viker tilbake for på fritt grunnlag å fastlegge det nærmere innholdet i et begrep som

benyttes i et direktiv så lenge direktivet ikke fastsetter nærmere retningslinjer for hvordan begrepet skal forstås. Betydningen av at man likevel holder fast ved at begrepet har et enhetlig fellesskapsrettslig innhold, er vel i første rekke at begrepets *yttergrenser* er underlagt en fellesskapsrettslig kontroll.

Ole-Andreas Rognstad

FORETAKSNAVNERETT

Endringer i firmaloven

Endringene i firmaloven av 1985, som ble omtalt i *Nytt i privatretten* nr. 2/2003, ble vedtatt i Odelstinget 4. juni d.å. og i Lagtinget 12. juni. Når endringene trer i kraft – etter planen 1. mars 2004 – vil loven få navnet «Lov om enerett til foretaksnavn og andre forretningskjenne tegn mv. (foretaksnavneloven).

PATENTRETT

Patentering av forretningsmetoder – mobiltelefonabonnement

Utviklingen de senere år har gått i retning av en snevrere tolkning av forbudet mot patent på forretningsmetoder, på samme måte som av forbudet mot patentering av data-maskinprogrammer. Rettstilstanden kan ikke anses avklart, verken når det gjelder *hva som kan patenteres* eller når det gjelder prinsippene for bedømmelse av *oppfinnelseshøyde*. Årsaken til mange av problemene ligger i at de oppfinnelser det her gjelder, ofte består i en kombinasjon av slike abstrakte, intellektuelle anvisninger som forbudene tar sikte på å ramme, og tekniske prinsipper som patentretten skal beskytte. Et av spørsmålene hvor man har sett ulike oppfatninger bli gjort gjeldende i litteratur og praksis, er om abstrakte, intellektuelle anvisninger – f.eks. anvisningen av et forretningsprinsipp – kan tas i betraktning ved bedømmelsen av oppfinnelseshøyde, eller om man bare skal ta i betraktning de tekniske elementer oppfinnelsen består av (jf. f.eks. Are Stenvik, *Rettsbeskyttelse av forretningskonsepter og -metoder*, Tidsskrift for forretnings-

jus 2002 s. 483–523 på s. 493–496). Den etablerte oppfatningen har vært at oppfinnelsen skal vurderes *i sin helhet*, men enkelte nyere avgjørelser har konkludert med at det bare er de *tekniske elementene* som skal tas i betraktning, jf. særlig avgjørelsen fra EPOs tekniske appellkammer 3.5.1 i sak T 931/95 PBS PARTNERSHIP/Controlling pension benefits system, O.J. EPO 2001, 441. En nyere avgjørelse fra samme appellkammer, denne gang med ny sammenheng, viderefører sistnevnte linje, jf. sak T 641/00 COMVIK/Two identities, O.J. EPO 2003, 352.

Saken gjaldt en patentsøknad på en fremgangsmåte for mobiltelefonssystemer, der det karakteristiske særlig besto i at «the subscriber identity module (SIM) is allocated at least two identities ..., said at least two identities being selectively usable». Formålet med å tilordne SIM-kortet to eller flere identiteter, var bl.a. å gjøre det enklere å fordele samtaleavgiftene på to eller flere poster, f.eks. slik at kostnader knyttet til privatsamtaler kan skilles fra kostnader som gjelder næringsamtaler. (Det parallelle svenske patent var gjenstand for Högsta domstolens avgjørelse i NJA 2000 s. 497, som imidlertid ikke gjaldt gyldighet, men inngrep, jf. *Nytt i privatretten* nr. 2/2001.) Selve tilordningen av to eller flere identiteter er en teknisk idé, som er knyttet til et konkret fysisk produkt. Den oppnådde virkningen – muligheten for fordeling av samtaleavgifter – er derimot abstrakt og av forretningsmessig karakter: «distributing costs according to the claimed kind of cost attributing scheme is rather a financial and administrative concept which as such does not require the exercise of any technical skills and competence and does not, on the administrative level, involve any solutions to a technical problem. Technical aspects first come into play with the implementation of such a scheme on the GSM system. In other words, the claimed concept of selectively distributing the costs for service and private calls or among different users does as such not make a contribution to the techni-

cal character of the invention.» Elementene uten teknisk karakter måtte, etter appellkammerets mening, settes ut av betraktning ved oppfinneshøyde vurderingen: «where a feature cannot be considered as contributing to the solution of any technical problem by providing a technical effect it has no significance for the purpose of assessing inventive step».

Det er interessant å notere at appellkammer 3.5.1 holder fast ved prinsippet fra PBS PARTNER-SHIP/Controlling pension benefits system, men det må samtidig sies at begrunnelsen ikke på alle punkter er egnet til å overbevise. Og så lenge det her ikke foreligger noen enhetlig europeisk praksis (se f.eks. motsatte synspunkter i T 767/99 PITNEY BOWES/Mail processing), kan avgjørelsen neppe sies å bringe noen større grad av klarhet i rettstilstanden. Kanskje vil en avklaring her ikke oppnås før det utvidede appellkammer har uttalt seg i spørsmålet, eventuelt dersom EF-direktivet om «computer-implemented inventions» skulle bli vedtatt med mer klargjørende bestemmelser enn dem man finner i det foreliggende utkast (COM (2002) 92 final).

Are Stenvik

VAREMERKERETT

Farger som varemerker

EF-domstolens avgjørelse i sak C-104/01 *Libertel Groep* av 6. mai 2003 (ennå ikke i Sml.) gir viktige retningslinjer for registreringen av farger som varemerker. Det siktes her til registreringer av farger *i seg selv*, uavhengig av grafisk utforming, og ikke til registreringer av figurer, vareutstyr mv. i farger. Rene fargeregistreringer kan gi et nokså omfattende vern, fordi de ikke er begrenset til bestemte måter å bruke fargen på. De kan omfatte både bruk på selve varen eller dens emballasje, og bruk i reklame, markedsføringsmateriell etc. I *Libertel Groep* uttalte EF-domstolen seg bl.a. om hvilke krav som skal stilles til *grafisk gjengivelse* av fargemerker, og om hvorledes kravet om varemerkerettslig *særpre*g skal håndheves.

EF-domstolen har tidligere fastslått at kravet om grafisk gjengivelse innebærer at gjengivelsen må være *klar, presis, uttømmende, lett tilgjengelig, forståelig, holdbar og objektiv*, jf. dom 12. desember 2002 i sak C-273/00 *Sieckmann* (ennå ikke i Sml.). Helt generelle fargebetegnelser, som f.eks. «orange» eller «grønn», må nok normalt anses å være for lite presise – de dekker for mange nyanser. Og gjengivelse av en bestemt fargenyans på et stykke papir er ikke holdbar nok – den kan med tiden falme. Angivelse av en *internasjonal fargekode* er derimot både presis og holdbar, og må derfor generelt anses å oppfylle kravet om grafisk gjengivelse (*Libertel Groep*, premissene 29–37).

Kravet om særpreget etter vml. § 13 første ledd første punktum, jf. Varemerkedirektivets art. 3(1)(b), må praktiseres nokså strengt for farger. For det første må man, på samme måte som for vareutstyr, ta hensyn til at gjennomsnittsforkbrukeren som regel ikke er vant til å oppfatte farger som individualiseringsmiddel – dvs. som en angivelse av varens kommersielle opprinnelse – men heller vil anta at fargevalget er estetisk betinget, er materialets naturlige farge, etc. (*Libertel Groep*, premiss 65). Ser man en gul tyggegummi, tror man kanskje den er smakssatt med citrusfrukt, og ser man en grønn gressklipper, tror man fargen er valgt for å gi varen et tiltalende utseende. For det andre gjør det seg for farger ofte gjeldende et sterkere behov for *friholdelse* enn for ord og figurer. Vel finnes det mange fargenyanser, men gjennomsnittsforkbrukeren evne til å skille nyansene fra hverandre – når han ikke kan sammenligne dem side om side, men møter dem hver for seg i omsetningslivet – er begrenset. Bruk av nærliggende fargenyanser vil derfor ofte medføre risiko for forveksling, og det betyr at fargespekteret nokså raskt ville bli oppbrukt, om man ga seg til å registrere farger over en lav sko (*Libertel Groep*, premiss 54).

Etter EF-domstolens avgjørelse i *Libertel Groep* vil adgangen til å registrere farger som varemerker være temmelig begrenset: «Hvad

angår en farve i sig selv kan den kun antages at have fornødent særpreget før bruk i undtagelsestilfælde, navnlig når antallet af varerne og tjenesteydelserne for hvilket varemærket søges registreret er meget begrænset, og det relevante marked er meget specifikt» (*Libertel Groep*, premiss 66). Det vil således først og fremst være for varer som retter seg utelukkende mot en spesiell, sakkyndig omsetningskrets, at farger eller fargekombinasjoner kan anses egnet til å fylle oppgaven som særlig kjennetegn for en enkelt næringsdrivende.

EF-domstolens avgjørelse i *Libertel Groep*, sett i sammenheng med domstolens avgjørelse 8. april 2003 i forente saker C-53/01 til C-55/01 *Linde v. Rado*, innebærer dessuten en understrekning av friholdelsesbehovets betydning ved registrerbarhetsvurderingen, i samsvar med den eldre avgjørelsen i *Windsurfing Chiemsee* (forente saker C-108/97 og C-109/97, Sml. 1999 s. I-2779). I lys av denne praksis må man nok konstatere at Høyesteretts uttalelse i GOD MORGON-saken (Rt. 2002 s. 391, omtalt i *Nytt i privatretten* nr. 2/2002), om at friholdelsesbehovet i dag står i en mer tilbake trukket stilling enn det som tradisjonelt har vært antatt, neppe kan anses som dekkende for gjeldende fellesskapsrett, og dermed heller ikke som retningsgivende for norsk varemerkerett.

Are Stenvik

Bruk av varemerke i domenenavn

I dom 28. april 2003 (LB 2002-02410 A/02) kom Borgarting lagmannsrett til at bruk av domenenavnet hpshop.no ved markedsføring av skrivere (fra Hewlett-Packard) var i strid med retten til varemerket HP. Det er alminnelig antatt at bruk av domenenavn kan utgjøre varemerkebruk i varemerkelovens forstand (§ 4), og dermed være i strid med varemerkeretten hvis det foreligger forvekselbarhet. Det er nå blitt så vanlig å bruke foretaksnavn og varemerker som «dominant» i domenenavn, at kundekretsen er blitt vant til å oppfatte domenenavnet som en angi-

velse av kommersiell opprinnelse. Hvis det f.eks. tilbys elektronikk-utstyr på internettsiden sony.no, vil omsetningskretsen oppfatte dette som en angivelse av varenes kommersielle opprinnelse, helt uavhengig av om varene selv er merket eller ikke. I premisser som harmonerer godt med de behov utviklingen her har medført, uttalte lagmannsretten: «Bruken av ordmerket «hp» i en internettdresse, skaper ... etter lagmannsrettens oppfatning i utgangspunktet en forventning blant mange om at adressen er til HPC [Hewlett-Packard Company], eller et annet selskap i HP-konsernet.» Tillegget «shop» var ikke egnet til å hindre forveksling, det «henspeiler utelukkende på at nettstedet benyttes i tilknytning til omsetning av varer ... Ordmerket «hp» fremstår som det sentrale elementet i domenenavnet.»

Siden det dreide seg om originalvarer, måtte lagmannsretten også ta stilling til om den såkalte konsumsjonsregelen (Varemerke-direktivets art. 7) hjemlet varemerkebruken. Spørsmålet ble besvart benektende. Formålet med domenenavn er «ofte å tjene som identifikasjon av adressaten. Dette gjelder ikke minst når internettdressen er registrert direkte under det norske toppdomenenivået «no» for markedsføring av varer og tjenester.» Det måtte derfor antas at bruken «av ordmerket «hp» i en internettdresse, skaper ... en forventning blant mange om at adressen er til HPC ... Reglene om såkalt EØS-regional konsumsjon gir ... ikke grunnlag for å benytte en annens varemerke som domenenavn i forbindelse med videresalg av rettighetshaverens produkter ... Slik videre omsetning av produktene er for øvrig ikke avhengig av at forhandleren også kan benytte varemerket som sitt domenenavn.» Begrunnelsen er knapp, men harmonerer godt med EF-domstolens tolkning av direktivets artikkel 7(2) i sak C-63/97 BMW, Sml. 1999 s. I-905 (premiss 51).

Varemerkebrukerens anke til Høyesterett ble nektet fremmet etter tvistemålsloven § 373 tredje ledd nr. 1 («Kjæremålsutvalget kan

nekte å fremme anken ... når det enstemmig ... finner det klart, at anken ikke vil føre frem»).

Are Stenvik

Parallellimport, ompakking, «sammerking»

Den 8. juli 2003 avgav EFTA-domstolen sin rådgivende uttalelse i sak E-3/02, Paranova AS og Merck & Co., Inc m.fl, på bakgrunn av spørsmål forelagt fra Høyesterett (se *Nytt i Privatretten* nr. 3/2002). Hovedspørsmålet var om en varemerke innehaver har «berettiget grunn» til å motsette seg at en parallellimportør – som har rett til å pakke om et legemiddel – utstyrrer den ompakkede vare med fargestriper og/eller andre grafiske elementer som en del av emballasjens utforming, jf. varemerkedirektivets (Rdir. 89/104/EØF) art. 7(2). Herunder ble EFTA-domstolen bedt om å ta stilling til hvorvidt det «nødvendighetskriterium» som EF-domstolen har oppstilt som betingelse for parallellimportørens rett til å pakke om legemidler, også får anvendelse på den nærmere utforming av emballasjen – «eller om den nærmere utformingen av emballasjen kun skal vurderes ut fra vilkåret om at ompakkingen ikke må kunne skade varemerke innehavers eller varemerkets omdømme».

EFTA-domstolen konstaterte at *nødvendighet* kun er et krav for at parallellimportøren skal kunne pakke om et produkt. «Der retten til ompakking er utvilsom ... og parallellimportøren, ved å utøve denne, har oppnådd effektiv adgang til markedet, kan nødvendighetskravet ikke være avgjørende ved fortolkningen av begrepet «berettiget grunn» i direktivets artikkel 7(2)». Domstolen fastslo at når den lovlige ompakking er foretatt, «er parallellimportøren å anse som en aktør på like fot med produsenten og varemerke innehaveren innenfor de grensene som er angitt i direktivet. Å anvende nødvendighetskriteriet på parallellimportørens markedsatferd etter at denne har oppnådd markedsadgang, særlig på dens strategi med hensyn til produktpresentasjon, som reklame eller pakningsdesign, ville utgjøre

en uforholdsmessig begrensning av det frie varebytte».

Derimot understreket EFTA-domstolen at det ved spørsmålet om varemerke innehaveren kan motsette seg den nærmere presentasjon av det ompakkede produkt, må tas stilling til om presentasjonen er egnet til å skade varemerke innehaverens omdømme (jf. sak C-427/93, Sml. 1996 s. I-3457, *Bristol Myers* premiss 75 og sak C-337/95, Sml. 1997 s. I-6013, *Chr. Dior*). Domstolen bemerket like fullt at man ikke kjente «til noe som kunne indikere at det å påføre fargestriper langs endekantene av produktets emballasje skulle kunne skade varemerkets og innehaverens omdømme».

Videre ble det påpekt at dersom emballasjen kunne skape inntrykk av en kommersiell forbindelse mellom videreførhandleren og varemerke innehaveren, kan det foreligge «berettiget grunn» til å motsette seg bruk av emballasjen (jf. sak C-63/97, Sml. 1999 s. I-905, *BMW*). Men også på dette punkt gikk EFTA-domstolen langt i å antyde at vilkåret ikke er oppfylt i den foreliggende sak: «I utgangspunktet synes ikke fargede striper langs kanten på emballasjen å medføre risiko for at det kan skapes et inntrykk av at det er en slik tilknytning mellom partene».

Et tredje mulig grunnlag var at markedsføring av ett og samme produkt av forskjellige parallellimportører i ulik pakningsdesign kunne medføre degenerering av varemerket. EFTA-domstolen uttalte «at en slik fare i prinsippet kan utgjøre «berettiget grunn» i henhold til direktivets artikkel 7(2)», og at det «er den nasjonale domstolens oppgave å foreta de nødvendige vurderingene av fakta». Ved denne vurderingen må det tas hensyn til at de aktuelle produkter er reseptbelagte medisiner, og at beslutninger om å anvende disse tas av leger på grunnlag av særlig kunnskap og profesjonsansvar. Domstolen understreket at kun i det fall «fargestripene er hovedårsaken til at det skapes fare for degenerering, kan denne risikoen utgjøre en «berettiget grunn» til å motsette seg bruken av fargestripene».

Endelig uttalte EFTA-domstolen at i fall «fargede striper langs kanten på emballasjen vil kunne skape tvil med hensyn til produsentens identitet, kan det i prinsippet skade varemerkets omdømme». Samtidig bemerket domstolen at parallellimportørens plikt til å tydelig påføre produsentens og ompakkerens navn at skillet mellom produsent og parallellimportøren utviskes, og at bruk av fargede striper derfor ikke i seg selv kan utgjøre «berettiget grunn» til å motsette seg emballasjen så lenge den nevnte plikt er oppfylt.

EFTA-domstolen går med dette langt i retning av å antyde at legemiddelprodusenten Merck ikke har rett til å motsette seg parallellimportørens bruk av «sitt kjennetegn» – fargestripene – på Mercks legemiddelprodukt (såkalt «samerking»). Det kan imidlertid hevdes at EFTA-domstolens uttalelse ikke inneholder noen fullstendig analyse av det problem saken angår, uten at det lar seg gjøre å gå nærmere inn på spørsmålet i denne sammenheng. Hvordan Høyesterett vil håndtere uttalelsen – og de spørsmål den står overfor i denne saken – gjenstår å se.

Ole-Andreas Rognstad

Litteratur

Revidert versjon av *Oversikt over norsk varemerkerett*

Birger Stuevold Lassen og Are Stenvik: *Oversikt over norsk varemerkerett*, Annen utgave – revidert versjon, bind 1 (532 sider) og bind 2 (130 sider), *Institutt for privatretts stensilserie* nr. 163 og nr. 164, Oslo 2003.

Birger Stuevold Lassens verk *Oversikt over norsk varemerkerett* foreligger nå i revidert versjon med Are Stenvik som medforfatter. Som forklaring på hvorfor forfatterne har valgt å utgi en revidert versjon av bokens annen utgave i stedet for en tredje utgave, heter det i forordet: «Annen utgave, som kom i 1997, ble raskt utsolgt. Etersom en ny lov om varekjennetegn var på trappene, fremsto det som hensiktsmessig å avvente den før en tredje utgave ble satt i produksjon. Fremdriften i lovarbeidet

har imidlertid ikke vært som forventet, og det er etter hvert blitt uholdbart for studentene – og trolig også for mange praktikere – at det ikke finnes noen tilgjengelig fremstilling av varemerkeretten. Vi har derfor valgt å utgi, i den her foreliggende form, en revidert versjon av annenutgaven, der den ganske omfattende rettspraksis fra de senere år – norsk så vel som fra EF-domstolen og EFs førsteinstansrett – er innarbeidet».

Oversikt over norsk varemerkerett er en bautastein i norsk rettsvitenskap – og uunnværlig for alle som stiller med kjennetegnsrett i vårt land. At boken nå foreligger i oppdatert versjon, blant annet med utførlige og oppklarende henvisninger til det etter hvert nokså uoverskuelige rettskildematerialet EØS-avtalen medfører på dette feltet, er særdeles kjærkomment. De 463 tekstsidene i A4-format som bokens første bind utgjør (bind II er vedlegg) aktualiserer følgende tidligere karakteristikkk av verket: «Kan hende det eneste uriktige ved boken er det første ord i boken – oversikt» (jf. Carsten og Lucy Smith: *Åndsrett og åndsliv, i: Ånd og rett, Festskrift til Birger Stuevold Lassen*, Universitetsforlaget, Oslo 1997 s. 2).

Ole-Andreas Rognstad

FAMILIERETT

EKTESKAPSRETT

Rt. 2002 s. 1487 (HRKj). Ekteskapsloven § 49 – ombytting av formue som er særeie

Det følger av ekteskapsloven § 49 at det «som trer i stedet for eiendom som er særeie, blir særeie, hvis ikke ektefellene ved ektepakt har bestemt noe annet, eller det er fastsatt av giver eller arvelater.» I denne saken hadde ektemannens kreditor, Gjensidige NOR Sparebank tatt utlegg i det som ble antatt å være mannens ideelle halvpart av ekteparets felles bolig. Hustruen hevdet hun var eneeier av boligen og viste til at den tidligere bolig var gjort til hennes særeie. Denne boligen var riktignok overbeholdt

med gjeld, og salget ga derfor ikke noe bidrag til kjøpet av den nye boligen. Men hustruen hevdet at uttrykket – «det som trer i stedet for eiendom som er særeie» i § 49 måtte forstås som en henvisning til selve gjenstanden, dvs. til det aktivum – uavhengig av gjeld – som partene tidligere har avtalt at skulle være særeie. Høyesteretts Kjæremålsutvalg forkastet hustruens kjæremål (begrenset prøvelsesadgang, jf. tvml. § 404 første ledd). I likhet med lagmannsretten og namsretten, tolket Kjæremålsutvalget bestemmelsen som en verdi-regel og ikke en gjenstandsregel, slik at det avgjørende var om det rent faktisk ble benyttet særeiemidler ved ervervet av boligen. Etter Kjæremålsutvalgets oppfatning samsvarte denne forståelsen også med det som uttales i lovforarbeidene, jf. Ot.prp. nr. 28 (1990–1991) s. 112 med henvisning til NOU 1987:30 s. 119 – og i Holmøy og Lødrup: *Ekteskapsloven*, 2. utgave s. 322–323.

Tone Sverdrup

Høyesteretts Kjæremålsutvalgs kjennelse 8. mai 2003. Fastsetting av midlertidig ektefellebidrag i el. § 92, jf. § 80

Kjennelsen gjaldt tolkning av utmålingsreglene for ektefellebidrag, og betydningen av gave som er gitt fra den bidragsberettedes familie. Ektefellebidrag skal utmåles «på grunnlag av den bidragsberettedes behov for bidrag og den bidragspliktiges betalingsevne», jfr. ekteskapsloven § 80. Etter samme lovs § 92 kan bidraget fastsettes midlertidig. I denne saken hadde tingretten fastsatt et midlertidig bidrag på kr. 10 000 pr. måned til hustruen. Lagmannsretten satte ned bidraget til kr. 8 000 pr. måned under henvisning til at hustruen i tillegg til noe egen inntekt, også hadde hatt andre midler til disposisjon. Hustruen hadde mottatt et arveforskudd på kr. 140 000 fra sin mor for at hun skulle ha midler å leve av under separasjonen. Hustruen påkjærte avgjørelsen med den begrunnelse at lagmannsretten hadde tolket el. § 80, jfr. 92, feil når den la vekt på gaven som var gitt. Hun

viste til Holmøy og Lødrup, *Ekteskapsloven*, der det uttales at muligheten for støtte fra foreldre eller andre må være irrelevant ved bidragsfastsettelsen. Kjæremålsutvalget forkastet kjæremålet (begrenset prøvelsesadgang, jfr. tvml. § 404 første ledd). Utvalget kunne ikke se at lagmannsretten hadde tolket loven feil når den hadde lagt vekt på en gave som var gitt. Det tilføyes at muligheten for gaver og annen støtte i *fremtiden* antas å stå i en annen stilling, og utvalget gikk ut fra at det var slik støtte det ble referert til hos Holmøy og Lødrup: *Ekteskapsloven*, 2. utgave side 536.

Tone Sverdrup

BARNERETT

Felles foreldreansvar? Høyesterettsdom i Rt. 2003 s. 35

Det var i denne saken på det rene at moren skulle ha omsorgen for en ni år gammelt autistisk pike, og at faren ikke skulle ha samvær med henne. Tvisten sto om foreldreansvaret. Moren ønsket å ha dette alene, mens faren ville ha felles foreldreansvar.

Om innholdet i foreldreansvaret viser Høyesterett til Ot.prp. nr. 56 (1996–97) og konstaterer at det blant annet omfatter vergemål, avgjørelser om medisinsk behandling og samtykke til medisinske inngrep, valg av type skole, samtykke til adopsjon, navnevalg, samtykke til inngåelse av ekteskap, innmelding i trossamfunn, utstedelse av pass og flytting utenlands.

Høyesterett fastslår at som følge av den utvikling som har skjedd, er regelen ved samlivsbrudd i dag felles foreldreansvar med mindre særlige grunner tilsier at den ene av foreldrene bør ha det alene. En mor eller far vil ikke få foreldreansvaret alene kun fordi vedkommende motsetter seg felles foreldreansvar. Det siteres fra Innst.O. nr. 100 (1996–97) hvor det fremgår at en forelder som ønsker det, normalt bør få del i foreldreansvaret med mindre han eller hun er uskikket til å utøve det. I denne saken ble far ikke ansett uskikket, men fikk likevel ikke del i foreldreansvaret. Uskikket er dermed ikke

den eneste grunnen til å nekte noen del i foreldreansvaret, og «særlige grunner» er mer dekkende for rettstilstanden.

Det var tre grunner til at det ikke ble fastsatt felles foreldreansvar. Den ene var den fastlåste konflikten mellom mor og far. Ifølge den sakkyndige bunnet denne i en ufor- enlig kommunikasjonsstruktur, som innebar at konflikten ville vedvare. Høyesterett karakteriserte forholdet som en av grunn som etter hvert var blitt helt uoverstigelig.

Den andre grunnen var barnets konsistente og bekymringsfulle reaksjoner på alt som hadde med far å gjøre, blant annet som følge av fryktskapende hendelser under samvær hos far. Ut fra pikens autistiske tilstand og sårbarhet var mønsteret uforutsigbart, og de sakkyndige pekte på en betydelig fare for at hennes fiksering og vegring kunne utvikle seg til en mer alvorlig psykiatrisk lidelse. Høyesterett fremholdt at når det ikke skulle være samvær, ville utøvelsen av felles foreldreansvar forutsette omfattende informasjonstilgang for faren og kontakt mellom foreldrene. Barnet kunne ikke unngå å bli eksponert for at faren tok del i de avgjørelser som skulle treffes for henne. Følgelig var det en betydelig risiko for kraftige og uforutsigbare reaksjoner hos barnet.

Den tredje, men ikke minst viktige grunnen var at moren ved et påtvunget samarbeid med faren om foreldreansvaret kunne bli satt ut av spill som omsorgsperson for jenta. Barnet var fullstendig avhengig av moren som omsorgsperson, og moren ble ansett som utvilsomt meget godt skikket til å ha omsorgen. Men som følge av betydelige plager etter ulike hendelser i sitt liv, ville moren neppe tåle ytterligere påkjenninger i utøvelsen av omsorgsoppgaven. Barnet trengte mer enn vanlige normalt fungerende barn å vokse opp i et særlig beskyttende miljø med ro, trygghet, forutsigbarhet og under alle omstendigheter fraværet av voksenkonflikt.

Saken er spesiell, men sier likevel noe om vurderingen av de ulike momenter i spørsmålet om felles foreldreansvar. I avdempet form kan flere av momentene forekom-

me også i andre tvister av denne art. Dommen tar ikke stilling til om foreldreansvaret kan legges til den ene også der forholdene er noe mindre spesielle enn i denne saken. Det er nærliggende å tenke seg at hvert av de to siste momentene alene kunne føre til samme resultat.

Kirsten Sandberg

Samværsrett etter omsorgsovertakelse. Høyesterettsdom av 4. april 2003, Rt. 2003 s. 425

Foreldrene var fratatt omsorgen for et snart fem år gammelt barn, pga. heroinmisbruk og fysisk vanskjøtsel som følge av dette, jf. barnevernloven § 4-12. Fylkesnemnda hadde fastsatt samværet etter barnevernloven § 4-19 til en gang i måneden uten nærmere presisering. Tingretten reduserte samværet til fire ganger i året med fire timer hver gang, mens lagmannsretten satte det til samme antall med seks timer pr. gang. Det dreide seg om foreldrenes samlede samvær.

Høyesterett fastslo at det skjønnnet som skulle foretas med utgangspunkt i barnevernloven § 4-1, i første rekke måtte ta hensyn til jenta, hennes situasjon i dag og den utvikling hun hadde vært gjennom. Videre ville hensynet til hennes biologiske foreldre spille inn, og den praktiske gjennomføring av samværsordningen måtte tas i betraktning.

Det fremgikk av sakens faktiske grunnlag at barnet var blitt utsatt for massiv omsorgssvikt og vanskjøtsel i foreldrehjemmet over svært lang tid fram til overføringen til fosterhjemmet da hun var vel to år gammel. Hun var blitt hjelpetriggende som følge av omsorgssvikten, med blant annet store tannskader, og foreldrene hadde ikke sørget for at hun fikk dekket sitt behov for behandling. Etter noen måneders opphold i fosterhjemmet fremsto hun som en normal fysisk frisk jente. Den sakkyndige som var oppnevnt for Høyesterett, fremholdt at hun etter omsorgsovertakelsen ble beskrevet som et meget utrygt barn som for å kunne få til en god utvikling, trengte særlig trygge og oversikt-

lige rammer rundt seg. For å fun- gere godt var hun fortsatt på doms- tidspunktet mer enn vanlig av- hengig av stabilitet og oversiktlig- het i hverdagen.

Høyesterett la den sakkyndiges redegjørelse og syn på samværet til grunn for sin vurdering. Jenta had- de utviklet seg meget positivt både fysisk og psykisk etter omsorgs- overtakelsen. Prognosen for hen- nes fortsatte utvikling var god, men det var viktig at hun opplevde sin tilværelse hos fosterforeldrene som trygg og stabil. Hennes biolo- giske foreldre kunne se at hun nå hadde det bra, og de hadde klart gitt uttrykk for at de ikke ville kre- ve omsorgen tilbakeført i oversku- elig fremtid. Det var et godt samar- beid mellom biologiske foreldre og fosterforeldre, og samværet mel- lom barn og biologiske foreldre fungerte fint. Høyesterett anså dette som positive elementer, som det ville være viktig å ta vare på.

Samværsretten ble av Høyeste- rett fastsatt ut fra at den sakkyndi- ge fortsatt anså B for å være mer enn vanlig avhengig av stabilitet og oversiktlighet i sin hverdag, og at hun fortsatt bar på en forhøyet sårbarhet for utviklingsforstyr- relser. Det å sikre jenta ro og stabi- litet i denne fasen, ville legge det beste grunnlaget for en vesentlig økt kontakt med biologisk mor senere. Den sakkyndiges anbefal- ing var at mors samvær ble utvidet til å gå over to dager, men at antal- let forble fire pr. år. Også den lange reiseavstanden mellom bostedene talte for at utvidelsen skjedde på den måten. Samværene burde inn- rettes slik at en av fosterforeldrene var i nærheten av B også når sam- værene fant sted i Y. Etter den sak- kyndiges mening ville samvær ut over dette ikke være til barnets beste. Høyesterett fulgte denne an- befalingen, og fastsatte samværet til fire helger i året, med seks timer lørdag og seks timer søndag.

Høyesterett presiserte at det fastsatte samværet var en mini- mumsrett. Videre ble det ansett som ønskelig at foreldrene som hittil kunne utøve samværet i fel- lesskap. Skulle det ikke skje, ble faren gitt en selvstendig rett til samvær to ganger i året à seks timer, i tillegg til mors samvær.

Det er i denne dommen verdt å merke seg at Høyesterett etter en henvisning til EMD gir uttrykk for at også foreldrenes interesse kan ha betydning. Vanligvis fremheves i disse sakene kun barnets inte- resse, fordi bvl. § 4-1 sier at den skal være avgjørende. Videre viser dommen at det er lettere å gi en god begrunnelse for fastsettelsen av samværet der det allerede har vært praktisert samvær av et visst omfang, fordi endringen vurderes i forhold til hvordan det har virket. Ved første gangs fastsettelse av samvær etter omsorgsovertakelse finnes ikke noe slikt utgangspunkt å sammenligne med, og det er ofte vanskelig å lese ut av begrun- nelsene hvorfor akkurat det fast- satte omfanget ble valgt.

Kirsten Sandberg

Endringer i barneloven ved lov 20.06.2003 nr. 40: Nye saks- behandlingsregler mv., ikr. 01.04.2004

I juni ble barneloven endret som foreslått i Ot.prp. nr. 29 (2002– 2003), se også Innst.O. nr. 96 (2002–2003). Lovendringen gjel- der først og fremst nye saksbe- handlingsregler for saker om for- eldreansvar, fast bosted og samvær, med vekt på å komme fram til fri- villige ordninger også etter at sak er reist. Dessuten senkes alders- grensen for obligatorisk høring av barnet til syv år. Lovendringen trer i kraft 1. april 2004. For nærmere informasjon om endringene vises til *Nytt i privatretten* nr. 1/2003, hvor proposisjonen er behandlet.

Kirsten Sandberg

Inkorporering av barnekonven- sjonen i menneskerettsloven, ved lov 01.08.2003 nr. 86, ikr. 01.10.2003

FNs barnekonvensjon er nå inkor- porert i menneskerettsloven på lin- je med EMK og de to FN-konven- sjonene. Samtidig er den synlig- gjort gjennom endringer i annen re- levant lovgivning (delvis aktiv transformasjon). Forslag om inkor- porering og synliggjøring ble frem- lagt i mars i Ot.prp. nr. 45 (2002– 2003) av Regjeringen ved Justis- departementet. Lovvedtaket er i

tråd med proposisjonen, se Innst.O. nr. 92 (2002–2003). Lovendringen trer i kraft 1. oktober 2003.

Forslaget ble bebudet i presse- melding i juni 2002, etter høring på grunnlag av et høringsnotat av februar 2001. I notatet gikk departementet som sitt foreløpige stand- punkt inn for bare synliggjøring, men en rekke høringsinstanser mente at konvensjonen i tillegg – og i første rekke – måtte inkorpo- reres i norsk lov. Ved den loven- dringen som nå foreligger sikres barnekonvensjonen større retts- kildemessig gjennomslagskraft, og det gis bedre grunnlag for en dyna- misk tolking av konvensjonen. Ikke minst er inkorporering den innarbeidingsmetoden som gir den sterkeste signalvirkningen interna- sjonalt, ved at den viser at Norge tar barns rettigheter på alvor. Gjennom synliggjøringen i andre lover letter man samtidig bruken av disse bestemmelsene i ulike organers daglige praktisering av lovene.

Respekten for barnets syns- punkter etter barnekonvensjonen art. 12 er særskilt behandlet i pro- posisjonen, og det er gjort endring i noen lover for å sette dem i bedre samsvar med art. 12. Barnevern- loven § 6-3 er endret slik at barn ned til syv år skal ha en ubetinget rett til å motta informasjon og til å uttale seg. Yngre barn gis en skjønnsmessig rett til det samme hvis de er i stand til å danne seg egne synspunkter. Vekten barnets mening skal tillegges, vil bero på en konkret vurdering av alder og modenhet. Det sier seg selv at sakens art også vil ha betydning, selv om det ikke er uttrykkelig sagt verken i barnekonvensjonen eller i loven. I proposisjonen presiseres at barnet ikke må presses til å uttale seg. Videre fremheves betydning- en av at den som snakker med bar- net, har den nødvendige kompe- tanse til å gjøre dette. Tilsvarende endring i barneloven § 31 ble ved- tatt 20. juni, se ovenfor (Ot.prp. nr. 29 (2002–2003)).

Barnekonvensjonen inneholder ingen aldersgrense nedad. Dens regel er den samme som den lov- endringen gir for yngre barn, hvor høringsretten er avhengig av bar- nets evne til å danne seg egne syns-

punkter. Lovregelen går følgelig et skritt lenger enn barnekonvensjonen, ved at den sikrer barn ned til syv år en rett til å uttale seg, uavhengig av en konkret vurdering. Departementet uttaler at en slik nedre aldersgrense vil gi flest barn muligheten til å bli hørt (Ot.prp. nr. 45 (2002–2003) s. 29). Den konkrete vurderingen av barnets synspunkter kommer isteden inn i vektleggingen.

Den samme regelen om høring av barnet er vedtatt i forbindelse med adopsjon. Adopsjonsloven har til nå krevd at barnet samtykker i adopsjon når han eller hun er over 12 år, men har ikke hatt noen uttrykkelig regel om at yngre barn skal høres. En høringsplikt følger av den alminnelige regelen om barns medbestemmelse i barne-loven § 31, men det styrker barnets stilling at høringsretten er tatt inn i adopsjonsloven. Kommunen antas å være den nærmeste til å sørge for høringen.

I forvaltningsloven er det gjort endring i § 17 første ledd for å sikre at barnets synspunkter kommer fram der barnet er part i en forvaltningssak. I tillegg er barnet gitt utvidede prosessuelle rettigheter etter forvaltningsloven. Barnet får rett til muntlig konferanse med en ansatt i forvaltningsorganet etter § 11 d, til eget forhåndsvarsel etter § 16, til å bli forelagt nye opplysninger etter § 17 annet og tredje ledd, til partsinnsyn etter § 18 (unntatt taushetsbelagte opplysninger) og til underretning etter § 27.

I tvistemålsloven § 37 er aldersgrensen for å varsles til rettsmøte senket fra 16 til 15 år. Videre er retten til å se sakens dokumenter i § 135 første ledd, utvidet til å omfatte mindreårige ned til 15 år. Retten kan etter endringen bestemme at også mindre barn skal få innsyn i dokumentene.

For å synliggjøre kravene i barnekonvensjonen art. 20 om barn som blir «fratatt sitt familiemiljø», er det vedtatt en endring i barnevernloven i § 4-15 om plassering av barnet etter omsorgsovertakelse. I samsvar med art. 20 nr. 3 heter det at tilbørlig hensyn skal tas til kontinuitet i barnets oppdrags- og til barnets etniske, reli-

giøse, kulturelle og språklige bakgrunn.

Definisjonen av barneporno-grafi i straffeloven § 204 er endret for å oppfylle våre forpliktelser etter den valgfrie protokollen av 25.05.2000 om salg av barn, barneprostitusjon og barnepornografi, som Norge har undertegnet. Kravene etter protokollen er strengere enn etter barnekonvensjonen art. 34. Etter lovendringen defineres barn som alle personer under 18 år, og dette skal gjelde i forhold til alle befattingsformene i § 204. Begrunnelsen er at barnekonvensjonens regler om beskyttelse gjelder for alle personer under 18 år. Selv om en stat kan ha lavere aldersgrense for frivillig seksuell omgang, er statene forpliktet til å beskytte alle under 18 år mot seksuell utnyttelse slik det er definert i barnekonvensjonen og den valgfrie protokollen.

Kirsten Sandberg

SAMBOERE

St.meld. nr. 29 (2002–2003). Om familien – forpliktende samliv og foreldreskap. Noen synspunkter på enkelte av meldingens forslag når det gjelder samboere

Den omfattende og grundige innstilling Samboere og samfunnet, NOU 1999: 25, inneholder ved siden av en rekke faktiske opplysninger om samboere i Norge og generelle synspunkter på samboerforhold, en rekke forslag til ny lovgivning for denne gruppen. Regjeringen Bondevik II har i sin familiemelding redegjort for sitt prinsipielle syn på ulike former for parforhold, og fremmer en rekke forslag til lovgivning for samboere, dvs. personer av forskjellig kjønn som lever sammen i et ekteskapslignende forhold.

Her skal jeg redegjøre for de tre forslagene som er av arverettslige interesse, se meldingens s. 70 flg.

1. Rett til uskifte med felles bolig og innbo

I Samboerutvalget var det uenighet om i hvilken utstrekning det bør lovfestes en rett til uskifte til bolig og innbo for en gjenlevende sam-

boer hvor avdøde ikke har særkullsbarn. Flertallet i Samboerutvalget gikk inn for dette (s. 135), mens et mindretall ville åpne adgang til dette ved testament hvor det var felles barn, mens et annet mindretall gikk imot en uskifterett i det hele tatt. I høringsrunden var meningene også delte, eksempelvis ville Advokatforeningen begrense uskifteretten til hvor det var felles barn, mens Dommerforeningen gikk i mot dette, bl.a. fordi ordningen med uskifte burde vurderes på generelt grunnlag.

Regjeringens konklusjon er at den vil gå inn for en uskifterett til felles bolig og innbo hvor det er felles barn.

2. Om opphør av uskifteretten

Samboerutvalgets flertall foreslo at uskifteretten skulle falle bort dersom lengstlevende etablerte et nytt samboerskap, og først avdødes arvinger ikke samtykket i fortsatt uskifte, dog først etter to år eller hvor lengstlevende fikk barn med den nye samboer. Samtidig ble det foreslått at dette bortfall også skulle gjelde ektefeller. Etter noe ulike syn i høringsrunden sluttet Regjeringen seg til forslaget fra Samboerutvalgets flertall.

3. Rett til arv i kraft av loven for samboere

Samboerutvalget gikk i mot å lovfeste en arverett for samboere under henvisning til at de kunne opprette testament, og rettighetene til bolig og innbo i kraft av husstandfelleskapsloven. Derimot gikk utvalget – med én dissens – inn for at en samboer med fellesbarn skulle kunne sikre den andre 4 G – altså det samme beløp som gjenlevende ektefelles minste arv. Den samme rett skulle samboere ha etter to års samboerskap.

Regjeringen går inn for en generell arverett på 4 G for samboere med felles barn eller som har levd sammen i minst fem år.

4. Noen vurderinger

Samlet sett representerer Regjeringens syn på reformer etter mitt syn et skritt, et lite skritt, i positiv retning. Forslagene preges av at samboeres rettsstilling i liten grad bør lovreguleres, med mindre re-

gelverket favoriserer samboerskap fremfor ekteskap, og hvor det er et markert behov for å verne den presumtivt svakes stilling. Ved vurderingen av reglene må det erindres at i dag fødes ca. halvparten av alle barn i Norge av en ugift mor, og en samboers død i ung alder forekommer ikke så helt sjelden.

Mest radikalt er forslaget om en minste arv på 4 G og, som hvor betingelsene er oppfylt, vil, slik jeg oppfatter det, også gjelde overfor avdødes særkullsbarn og arvinger i de øvrige arvegangsklasser. Selv finner jeg forslaget riktig. Etter dagens grunnbeløp vil det dreie seg om ca. 225 000 kroner, og gi gjenlevende større muligheter til å bli sittende med den tidligere felles bolig. Her må erindres at retten til å overta den felles bolig etter husstandfelleskapsloven er en utløsningsrett overfor avdødes arvinger, og som det må betales full pris for. Retten vil være verdifull såvel for yngre i etableringsfasen, som for de som har levet sammen i mange år. Her må erindres at en ektefelle i tillegg til 4 G vil få halvparten av felleseiet (med forbehold for skjevelingsretten), en rett som kan ha en betydelig verdi hvor det er avdøde som er den «rikeste».

Denne arveretten vil nok i ikke så helt få tilfelle medføre at den foreslåtte rett til uskifte ikke blir aktuell. Uskifteretten vil imidlertid ikke slå gjennom overfor særkullsbarn etter avdøde – her blir arveretten verdifull.

At arveretten hvor avdøde ikke har barn er begrenset til 4 G og ikke 6 G som for ektefeller, undres jeg over. Dette kan rettes opp ved testament. Problemet er imidlertid at altfor få mennesker tenker på det i ung alder. I det hele savner jeg en prinsipiell drøftelse av hvem som i disse tilfelle bør ha testamentsbyrden – reglene bør utformes slik at de passer for flertallstilfellene. Det er avvik fra det som må antas å være en god løsning i de fleste tilfelle, som bør pålegges denne byrde. At man skal være tilbakeholden med lovgivning for samboere kan være vel og bra. Men kommer man over i arverettslige problemstillinger, bør det som arvelatere flest ønsker for fordelingen av sine etterlatenskaper,

være avgjørende for regelutformningen.

Reglene om uskifterettens bortfall harmonerer for så vidt med dagens regler for ektefeller, med den foreslåtte justering for nytt samboerskap. Men jeg er enig med Dommerforeningen i at uskifteordningen bør tas opp til prinsipiell vurdering, noe jeg har fremholdt i bredere sammenheng. (Se Lødrup, *Nordisk arverett*, Nord 2003:3 (469 s.) s. 209–255.)

Ved å foreslå rett til uskifte – om enn bare med felles bolig og innbo – løsriver man uskifteretten fullstendig fra et bestående felleseie. Uskifteretten som felleseiets forlengelse slik den har vært ut fra en historisk vurdering, blir brutt. I norsk rett kom for så vidt bruddet allerede da det i 1972 ble åpnet adgang til å avtale uskifte med særreimidler. Det er derfor nærliggende å spørre om hvorfor særreimidler i et ekteskap skal være unntatt fra uskifteordningens normalregel. I Sverige og Finland er det ikke noe skille i gjenlevendes stilling mellom felleseie og særreie; alt kan overtas til gjenlevendes såkalte «fri förfoganderätt». La dette lille eksemplet vise at regelverket for samboere lett kan kaste utfordringer inn i den tradisjonelle verden som gjelder mellom ektefeller.

Peter Lødrup

KONKURSRETT

FORTRINNSRETT

Høyesterettsdom 14. mai 2003

I Høyesteretts dom 14. mai 2003 ble det avgjort at statens krav på tilbakebetaling av merverdiavgiftsrefusjon ikke er fortrinnsberettiget i konkurs. Merverdiavgiftsrefusjon gis som utbetaling av staten når en avgiftspliktig har større utgående avgift enn inngående avgift, for eksempel fordi det er gjort store innkjøp i avgiftsperioden (merverdiavgiftsloven 19. juni 1969 nr. 66 § 24). Krav på tilbakebetaling av slik refusjon oppstår når utbetalingen bygger på sviktende grunnlag, for eksempel gale merverdiavgifts-

oppgaver (merverdiavgiftsloven § 55).

Statens krav på selve merverdiavgiften har fortrinnsrett etter dekningsloven § 9-4 første ledd nr. 3. I saken ble det argumentert for at kravet på tilbakebetaling av for mye utbetalt merverdiavgiftsrefusjon skulle ha tilsvarende fortrinnsrett. Høyesterett avviste denne argumentasjonen under henvisning til at det rettspolitiske grunnlaget for fortrinnsretten for merverdiavgift iallfall ikke var så sterkt at det ga grunnlag for å utvide den ved fortolkning. Etter dette kunne kreditorfelleskapet nyte fruktene av debtors straffbare handlinger (jf. merverdiavgiftsloven § 72). Dette harmonerer bra med reglene for inndragning etter straffbare handlinger – slike krav er sågar etterprioriterte (dekningsloven § 9-7 nr. 4).

Erik Røsæg

SKIFTERETT

Spørsmålet om skifterettens frist for å reise skiftetvist var preklusiv, ble besvart benektende. Kjennelse av Høyesteretts kjæremålsutvalg 6. mars 2003, Rt. 2003 s. 310

Etter skiftelovens § 31 kan retten – hvis en frist skal behandles som søksmål – bestemme hvem som skal reise søksmålet, og innen hvilken frist det må anlegges. Etter domstoloven § 152 vil oversittelse av en slik frist ha preklusiv virkning for søksmålsretten. Spørsmålet i den saken som ble forelagt Kjæremålsutvalget, var om en frist for å reise skiftetvist hadde samme virkning.

Kjæremålsutvalget fant at lagmannsretten hadde gitt uttrykk for en riktig lovtolkning, jf. tvistemålsloven § 404 første ledd nr. 3, når den hadde uttalt at det hverken i lov eller rettspraksis er holdepunkter for å tillegge fristen «en preklusiv virkning. Slik lagmannsretten ser det, vil det måtte være hjemmel i lov for at en frist skal kunne tillegges preklusive virkninger... Slik hjemmel finnes ... i skifteloven § 31, jf. Rt. 1990-356. Noen til-

svarende hjemmel når det gjelder de frister skifteretten måtte sette for å begjære en tvist avgjort ved kjennelse under bobehandlingen er det ikke».

Om virkningene av at fristen oversittes, uttalte kjæremålsutvalget: «Det kan være spørsmål om å avgjøre tvisten på det grunnlag som foreligger. Etter omstendighetene vil et krav også kunne være tapt ved passivitet.»

At resultatet er riktig, er jeg ikke i særlig tvil om. Men det kan reises spørsmål om vi ikke trenger en hjemmel for at også en av retten satt frist for å reise skiftetvist uten at tvisten overføres til søksmålsformer er preklusiv.

Peter Lødrup

BOLIGRETT

Nye lover om boligbyggelag og borettslag

1. Oversikt

Nye lover om bustadbyggelag og borettslag ble sanksjonert 6. juni, henholdsvis som nr. 38 og 39. Forarbeider til lovene er særlig innstillingen fra Lilleholt-komiteen NOU 2000:17 (Utk.), Ot.prp. nr. 30 (2002–03) (Prp.) og Innst.O. nr. 82 (2003–03) (Innst.). De endelige lovene svarer i stor utstrekning til Lilleholt-komiteens lovutkast, som ble presentert i *Nytt i privatretten* nr. 4/2000. På vesentlige punkter svarer lovene også til dagens regler. Under lovarbeidet var det likevel enighet om at de mange og til dels viktige endringene best kunne gjennomføres med *to helt nye lover*, fremfor å innarbeide dem i de gamle eller i en mer omfattende boliglov. Her vil jeg omtale noen av de viktigste nyhetene i forhold til gjeldende rett (dessverre er de innledende avsnittene i Prp. om hovedinnholdet i de nye lovene lite opplysende i så måte).

Mest påfallende er endringer av den såkalte *utbyggingsmodellen for borettslag*; som innebærer at borettsboliger herefter skal være undergitt alminnelige regler om salg av ny bolig, enten som bolig under oppføring gjennom bustad-

oppføringslova, eller som ferdig bolig gjennom avhendingslova; og slik at det ikke skjer noen særbehandling av boligbyggelag sammenlignet med andre utbygere. (Se borl kap. 2, særlig §§ 2-12 og 2-13 og inngående om dette i Prp. s. 98–107.)

To andre viktige endringer gjelder etablering av et eget og omfattende regelsett om *borettslag* for andelseiere i borettslag, idet de hittidige henvisningene til husleieloven bortfaller (borl. kap. 5); og etableringen av et eget *borettsregister* for omsetning av andeler i borettslag med tilknyttet borettslag (borl. kap. 6).

Nytt er også innføringen av forbud med «delt bevisbyrde», mot visse former for *diskriminering* på boligmarkedet (bl.a. ved godkjennelse som andelseier) på grunn av tro, hudfarve, språkkunnskaper, nasjonalt eller etnisk opphav eller homofil legning, leveform eller orientering; som dessuten skal gjelde i husleieforhold og ved boligaksjeselskaper.

2. Lov 6/6-03 nr. 38 om bustadbyggelag

Hovedinntrykket av den nye boligbyggelagsloven er gjenkjennelse og forenkling sammenlignet med dagens lov.

Dagens oppstykkede bestemmelse om *formål og virksomhet* (§ 1), erstattes dels av en tydeligere regel om et dobbelt *hovedformål*: å skaffe andelseierne bolig og å forvalte boliger (§ 1-1 I,2, jf. §§ 7-1 og 7-2) og ellers av en sekkebestemmelse i § 7-4 om at laget også kan drive *annen virksomhet* «til beste for andelseigarane», idet det forutsettes at detaljene overlates til nærmere bestemmelse i vedtekter og vedtak. I Innst. (s. 6) sies det også uttrykkelig at «formålsparagrafen ikke er ment å skulle innebære en innskrenkning av hvilke oppgaver et boligbyggelag kan drive med i forhold til det de gjør i dag». På et punkt er dette likevel uklart: En egen bestemmelse i Utk. (§ 7-3) om boligbyggelagens virksomhet som finansinstitusjon mht sparing og utlån ble fjernet i Prp., med den begrunnelse at «den nærare vurderinga av desse spørsmåla bør skje i samband med

oppfølginga av utgreiinga frå Banklovkomisjonen» (se Prp. s. 46 flg. og Innst. s. 6), men uten at det klart fremgår av loven at boligbyggelagene ikke kan drive slik virksomhet, og også uten overgangsregler for allerede foreliggende sparings- og utlånsforhold.

Reglene om boligbyggelags *egenkapital* (lovens kap. 3) er endret i retning av reglene for aksjeselskaper, bl.a. ut fra en tanke om at boligbyggelagene i fremtiden, med den nye utbyggingsmodellen, må regne med i høyere grad enn til nå, å bli sittende med en risiko (NOU s. 64). Loven inneholder bl.a. regler om minstekapital (100 000 kr, i form av andelskapital eller annen tilsvarende kapital) og om krav til forsvarlig egenkapital, samt om handleplikt ved tap av egenkapital og om begrenset adgang til utdeling av kapital. Andelseierne kan i tillegg til andelene også bli pålagt årskontingent, – derimot ingen egen tegningsavgift (se § 1-2 II, jf. §§ 3-1 og 3-2, se Prp. s. 56).

I reglene om stiftelse, andelseie og om lagsorganer er det mest tekniske endringer, men også her med en viss tilnærming til aksjelovgivningen. *Andelene* skal fremdeles være begrenset omsettelige (personlige). *Representantskap* er ikke lenger et påbudt organ. Kommunen skal ikke lenger ha lovpålagt *styreprerentasjon*, men vedtektenes kan inneholde regler om dette. De hittidige reglene om *forrettingsfører* erstattes av regler om plikt til å ha en *daglig leder*. I forarbeidene (se bl.a. i Innst. s. 10; men ikke i loven selv) er det sagt at denne må være en fysisk person. Både for generalforsamlingen, styret og daglig leder innføres vanlige regler som skal sikre mot *myndighetsmisbruk* (§§ 5-20 og 6-25).

Reglene om fusjon og oppløsning, samt om erstatningsansvar for styremedlemmer osv (inkl. for andelseier), er gjort noe mer omfattende enn i dag. Andre hittidige særregler, om årsoppgjør, om konkursbegjæring, og om straff (bortsett fra ved overtredelse av taushetsplikten), er derimot trukket helt ut av loven; tildels uten begrunnelse.

3. Lov 6/6-03 nr. 39 om borettslag Borettsloven inneholder mange viktige nyheter i forhold til gjeldende rett.

Borettslag skal fremdeles være selskaper («samvirkeforetak») med begrenset ansvar og med særlig boligovergivelsesformål. *Formålsbestemmelsen* er noe forenklet, ved at laget i tillegg til hovedformålet, «å gi andelseigarane bruksrett til eigen bustad i foretakets eigedom (buret)», også kan «drive verksemd som heng saman med buretten» (§ 1-1). Loven opprettholder også i utgangspunktet skillet mellom frittstående og boligbyggelagstilknyttede borettslag, ved at de siste forstås som borettslag der det følger av vedtektene at andelseierne samtidig skal være andelseiere i vedkommende boligbyggelag (§ 1-3).

Reglene om *stiftelse* er endret, ved en ny *utbyggingsmodell* som nevnt (se pkt. 1) basert på salg av boliger *fra utbygger til forbruker* til *fast pris* og på bestemte vilkår ellers, etter bustadoppføringslova eller avhendingslova, og slik at loven tar sikte på en større grad av likestilling mellom boligbyggelag og andre utbyggere. Det synes forutsatt at normalordningen også etter den nye loven skal være former for *kontorstiftelse* av borettslag, der vedkommende utbygger alene og fritt fastsetter vedtekter, andre stiftelsesvilkår, styrets første sammensetning og bygge- og finansieringsplan (herunder med bestemmelse om innskudd og om senere fordeling av felleskostnader); riktignok slik at loven får et strengere forbud enn i dag mot visse stiftelsesvilkår (§ 2-4), og slik at vilkår for andelseie («for eigerskifte») bare kan vedtektsfestes om det er «sakleg grunn» til det (om det siste, se § 4-4, 2, jf. Prp. s. 261). Dessverre er flere av reglene om dette fremdeles uklare. Bl.a. angir reglene om midlertidig bruksrett etter avtale for fremtidige andelseiere i § 2-13 annet ledd at avtalen skal registreres i borettsregisteret og at reglene i lovens kap. 4 og 5 skal gjelde, men sier ikke om det samme også skal gjelde for kap. 6. Det er heller ikke klart ut fra loven – særlig i lys av § 2-4 nr. 4, hvor langt boligbygge-

lag og andre utbyggere tenkes likestilt, f.eks. ved etablering av forkjøpsrett etter § 4-11 eller vedtektsveto etter § 7-2. Loven legger også opp til et komplisert system av deldisposisjoner og dokumenter under etableringen, samtidig som disse i større utstrekning enn i dag tenkes å foreligge som ferdig utarbeidet allerede før stiftelsen; noe som samlet kan innebære at brukerne får mindre innflytelse over borettslagets utvikling og drift enn i dag. For øvrig ble en foreslått regel om representasjon for forbrukere i byggeperioden (Prp. § 2-14) sløffet under stortingsbehandlingen, se Innst. s. 12.

De nåværende reglene om *andelskapital* og *andelseiere* er stort sett beholdt (se lovens kap. 3 og 4), med visse endringer også her i retning av opprettholdelse av en forsvarlig egenkapital (i tråd med prinsippet om felles finansiering, se også § 2-10 III) og med tydeliggjøring av enkelte detaljer, f.eks. mht. adgangen til å sette vilkår for eierskifte (nevnt ovenfor) og mht. forkjøpsrett. Kapitlet har også fått to egne og sterkt omdiskuterte regler om adgang for borettslaget til å kreve *gebyr*, henholdsvis ved registrering av eierskifte (§ 4-6) og ved forhåndsvarsel om utløsning av forkjøpsrett (§ 4-22; om bakgrunnen for den siste regelen, se NOU s. 127, jf. Prp. s. 270).

I dag er *bruksrettsforholdet* for andelseiere i borettslag ordnet som et *husleieforhold*, ved at husleieloven gis tilsvarende anvendelse med visse forbehold og tillegg (borl § 34, jf. §§ 33 og 34 a til 39). Etter den nye borettsloven fremstår bruksretten derimot som en egen *boret*, regulert i et eget lovens kapittel 5. Reglene her er tildels utformet etter mønster av tilsvarende regler i *eierseksjonsloven*, med visse forskjeller, særlig i tråd med det såkalte *brukereieprinsippet*, som bl.a. innebærer en mer begrenset adgang her enn ved seksjonssameier, til overlating av bruken til andre (i dag: «fremleie»); se om dette den nye lovens kap. 5 II med §§ 5-3 til 5-10 og omtale i NOU s. 68). Den nye loven inneholder velkjente regler om rett til bruk til boligformål, om ordensregler og om bruksomfang og

brukskvalitet (§ 5-1, jf. § 5-11), og også mer inngående og høyst nyttige regler om fordeling av *vedlikeholdspikten* (§ 5-12, jf. § 5-17) og om erstatningsansvar osv. ved overtredelse av denne plikten (henholdsvis i §§ 5-15 til 5-16 og § 5-18). Til tross for forutsetninger om dette i forarbeidene, inneholder loven derimot ingen tilsvarende erstatningsregler ved overtredelse av §§ 5-3 eller 5-11. Det finnes også egne bestemmelser om fordeling av *felleskostnader* (med utgangspunkt i en fordelingsnøkkel angitt i bygge- og finansieringsplanen, se § 5-19) og om panterett for slike (§ 5-20), som avviker fra reglene i eierseksjonsloven på flere interessante måter – bl.a. ved en uttrykkelig regel om senere endring av utgiftsfordelingen. § 1-2 II har ellers en prinsippregel om at andelseierne ikke har plikt til å gjøre «innskot» i laget utover andel, borettsinnskudd og felleskostnader; noe som ikke er til hinder for at laget i visse tilfeller kan kreve vederlag («gebyr») for særlige tjenester; et eksempel i tillegg til §§ 4-6 og 4-22, gir gebyr for godkjenning av bruksoverlatelse etter § 5-7. (En regel om forbud mot slikt gebyr ble fjernet i Stortinget, se Innst. s. 17.) Kapittel 5 inneholder også andre regler, bl.a. om salgspålegg og tvangsfravikelse svarende til eisl. §§ 26 og 27 (§§ 5-22 og 5-23), om gjenoppbygging ved brann (§ 5-24) og om borettsens omdanning til en vanlig leierett ved borettslagets konkurs (§ 5-25).

Overføring av rettigheter i borettslaget ved salg/kjøp og pantsettelse, skal som i dag skje ved overføring av andel med tilknyttet boret osv., men slik at salg heretter skal reguleres av *avhendingsloven* (ved tilføyelse av en ny § 1-1a i denne), og ved at både salg, pantsettelse og andre rettsstiftelser herefter skal registreres i et eget *realregister* for borettslagsandeler, kalt *borettsregister*; se lovens kap. 6. Regler om dette ble foreslått allerede i Utk., men ble i Prp. erstattet av regler om tinglysning i grunnboken. I Stortinget ble utkastets regler gjenopptatt med små endringer; bl.a. ved at utkastets regler om klage og erstatnings-

ansvar ved registreringsfeil ble erstattet av en henvisning til reglene om klage i tinglysningsloven (§ 6-15) og ved videreutvikling av forskriftshjemmelen i § 6-1. En følge av det nye registreringssystemet er at reglene om tvangssalg herefter vil finnes i tvfl. kap. 11, ikke lenger i kap. 12. Reglene om borettsregisteret er ellers utformet med prioritetsregler etter mønster av tinglysningsutvalgets forslag i NOU 1982:17 (som i luftfartslovens kap. 3); noe som også innebærer, sammen med nye bestemmelser i pantel. §§ 4-3a og 5-8a, at borettslagsandeler herefter blir fullverdige pantobjekter på linje med fast eiendom (idet også herefter spesialitetsprinsippet for pantekravet i pantel. § 1-4 vil gjelde).

Reglene om borettslagets *organer* er stort sett beholdt fra gjeldende lov, med mindre endringer, så som ved tilføyelse av nye regler om myndighetsmisbruk, ved en tydeliggjøring av regelen om generalforsamlingens samtykke til visse viktige disposisjoner (i dag § 46 II, den nye lovens § 8-9), og ved tydeligere fremhevelse av reglene om forretningsførsel (herunder med en ny begrensning av adgangen til uoppsigelig forretningsførsel).

Forøvrig har loven noe mer utførlige regler enn i dag, om sammenslåing, deling og oppløsning, samt om *erstatningsansvar* (ved skyld) for styremedlemmer, forretningsfører, gransker eller andelseiere som volder tap for laget, andelseiere eller andre «under utføringa av oppgåva si». Også i borettsloven er reglene om *regnskapsførsel* og om *straff* ved overtreddelse av loven (hittil § 87) fjernet (bortsett fra ved overtreddelse av taushetsplikten), delvis uten begrunnelse.

4. Boligaksjeselskaper

Borettsloven inneholder noen viktige nye regler om boligaksjeselskaper (se i dag borl. § 1 og § 90

tiende ledd, jf. kap. 6); bl.a. om at lovens regler om *borettslag* også skal gjelde for dem (se ovenfor), og også enkelte andre regler så som diskrimineringsregelen i § 1-5, se § 1-4 II. Det gis også en egen regel om omdanning av slike selskaper til borettslag (§ 13-5). Derimot skal de nye reglene om borettsregistrering ikke gjelde for aksjer i slike selskaper, og tilsynelatende heller ikke de nødvendige overgangsreglene i lovens § 4-18.

For øvrig gjenoppretter den nye loven det tidligere *forbudet* mot opprettelse av nye boligaksjeselskaper, se § 1-4 I.

5. Ikrafttreden, overgangsregler, andre lovendringer

Loven skal *tre i kraft* etter Kongens bestemmelse. På grunn av arbeidet med nye regler om borettsregistre, ventes dette å skje tidligst 1. juli neste år. Lovene, særlig borettsloven, har omfattende *overgangsregler*, som skal sikre at eksisterende borettslag skal kunne fortsette sin virksomhet omtrent som før etter den nye loven.

Borettsloven angir også en rekke *endringer i andre lover*.

Noen slike endringer, i bustadoppføringslova, avhendingslova, panteloven og tvangsfullbyrdselses-

loven, er nevnt ovenfor. Jeg minner også om den viktige endringen i *husleieloven* ved tilføyelse av en ny § 1-8 om *forbud mot diskriminering* (se pkt. 1). Ellers nevner jeg en teknisk endring i *rettsgebyrloven* § 10 nr. 14, som har fått en uklar form. Jeg antar meningen har vært å videreføre dagens unntak fra plikten til å betale bl.a. gebyr for de fleste tvister mellom andelseiere og borettslaget. Men slik endringen er formulert angir bestemmelsen nå bare et unntak for tvister om *rettigheter til andel* i borettslag; noe som språklig utelukker andre tvister, for eksempel om omfanget av en *borettslag knyttet til slik andel*.

Et spørsmål som såvidt er omtalt i forarbeidene, gjelder mulighetene for *oppløsning og evt. omdanning av seksjonssameier* til borettslag; et spørsmål departementet tidligere (Ot.prp. nr. 69 (1997-98) s. 8, etter en oppfordring fra stortingskomiteen i Innst.O. nr. 57 - (1996-97) s. 18) har erklært det ville komme tilbake til nettopp ved denne korsvei. Om spørsmålet, se NOU s. 53 flg., og en endring i eisl. § 22 tredje ledd 2. pkt., som innebærer at også borettslag skal kunne erverve flere andeler i et seksjonssameie.

Gert-Fredrik Malt

Nytt i privatretten

Nytt i privatretten utgis av Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Cappelen Akademisk Forlag.

Hovedredaktør: Peter Lødrup
Forlagsredaktør: Marianne Skattum

Et doms- og emneregister for *Nytt i privatretten* er tilgjengelig på forlagets internettsider:
www.cappelen.no

Abonnement fås ved henvendelse til Cappelen Akademisk Forlag, telefon 22 98 58 25 eller telefaks 22 98 58 45

Et årsabonnement (2003) på *Nytt i*

privatretten koster kr 440,-. Studentabonnement koster kr 150,-. Abonnementet løper til det blir oppsagt skriftlig.

Henvendelser om *Nytt i privatretten* rettes til:

Cappelen Akademisk Forlag
Postboks 350 Sentrum
0101 Oslo
E-post: jus@cappelen.no
<http://www.cappelen.no>

Nytt i privatretten © J.W. Cappelen forlag a.s 2003

Neste hefte kommer november 2003.